

Daša Pahor, Ljubljana
**PROTESTANTSKA CERKEV
 V GOVČAH PRI ŽALCU**

Arhitektura 16. stoletja v slovenski umetnostni zgodovini še vedno predstavlja precej problematično področje. Od časa, ko so začele krneti poznogotske oblike, pa do protireformacijskega časa so nastajali spomeniki, o katerih je danes znanega zgolj malo, večina dosedanjih publikacij pa je hotela v tem obdobju približno osmih desetletij poiskati povezave z renesanso. Poleg velike politične nestabilnosti in vpadov Turkov je ta čas zaznamoval predvsem pojav protestantizma, ki je kmalu zajel vse današnje slovensko ozemlje. S tem pa je na območje notranjeavstrijskih dežel prišla tudi ikonografija in umetnost nove vrste, ki je bila v neposrednih stikih z velikimi nemškimi protestantskimi centri. Protestantska umetnost na Slovenskem zaradi izredno majhnega števila ohranjenih spomenikov, ki so preživeli protireformacijsko uničevanje, še ni doživela primerne obravnave. Nekajkrat pa je bila tudi neupravičeno označena kot skorajda neobstoječa celota ali pa je bila potisnjena zgolj na ruralno raven.¹

Edina protestantska zgradba na ozemlju današnje Slovenije, katere podoba, vendar zgolj v rekonstrukciji, je poleg t. i. Lutrovske kleti na sevniškem gradu znana danes, je cerkev v Govčah pri Žalcu.²

Zaradi velikega števila podatkov v povezavi s cerkvijo v Govčah je v pripravi tudi obširnejši tekst.

¹ Cevc je zapisal, da je protestantizem v sakralni umetnosti nastopal zavržno (Emilijan Cevc, s. v. *Renesansa, Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana 1996, p. 169 s starejšo literaturo) in da je bil odnos protestantov do likovne umetnosti bolj odklonilen kot pozitiven (Emilijan Cevc, s. v. *Reformacija. Likovna umetnost, Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana 1996, p. 141, s starejšo literaturo). Isti avtor je kasneje svojo trditev celo podkrepil z izjavo, da se je protestantizem za svoje potrebe zadovoljeval s poljudnimi umetniškimi močmi (Emilijan Cevc, *Celjski strop – mojstrovina še vedno anonimnega slikarja iz začetka 17. stoletja, Acta historiae artis Slovenica*, 7, 2002, p. 26).

² Zgradbe za protestantsko bogoslužje so bile pogosto imenovane zgolj molilnice, kapele ali templji, saj so se pobudniki za njihovo izgradnjo hoteli izogibati povezav s krščanskimi cerkvami. Stavba v Govčah je tu imenovana z izrazom cerkev, ker se kot »Kirche« imenuje tudi v sočasnih virih.

To stavbo, ki je stala zgolj slabi dve desetletji, je v začetku leta 1600 razstrelila protireformacijska komisija, vendar je zaradi svoje legendarne monumentalnosti in nenavadne centralne zasnove spodbujala k raziskovanju še stoletja za tem. Največje zasluge za posredovanje opisa naslednjim rodovom ima verjetno prošt iz Steinza, Jakob Rosolenz, ki je prisostvoval v eni od uničujočih protireformacijskih komisij leta 1600. Ta je v svojem delu *Gründlicher Gegenbericht auf den falschen Bericht ...*, ki popisuje protireformacijsko delo na Štajerskem, leta 1607 prvič objavil opis cerkve v Govčah kot: »ein schön/ köstlich vnnd stattlich Gebäw/ von 20. Pfeilern mit Marmelsteinern Quaterstucken erhebt/ vnd in die runde geviert ... und stambt einem viereckigen Freythoff/ Streichwehren und Thurn versehen/auch nach gemeiner Tag inn die 20000. Thaler gekost ...«. ³ Podoben opis se nahaja tudi v sočasnem dokumentu, ki je popisoval uničenje cerkve. ⁴ Stoletje kasneje je Rosolenzov opis skoraj dobesedno povzel Franz Christoph Khevenhiller v svojem delu *Annales Ferdinandeï*, natisnjenem v letih 1721–26. ⁵

V 19. stoletju, v času velikega zanimanja za lokalno zgodovino, so se na podlagi obeh omenjenih besedil začele odvijati bolj plodne raziskave. V tem času je velik problem predstavljalo ime lokacije cerkve,

³ Jakob [ROSOLENZ], Probst in Staynz, *Gründlicher Gegenbericht auff den falschen Bericht vnnd vermainte Erinnerung Davidis Rungij, Wittenbergischen Professors, von der Tyrannischen Bägstischen Verfolgung dess F. Evangelij in Steyermark, Kärnden vnd Krain*, Graz 1607, pp. 41r–v; delno citirano tudi v: Ignaz OROŽEN, *Die Lutherische Kirche in Scharfenau, Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, XXVII, 1879, pp. 177–178; Ignac OROŽEN, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, III, Cilli 1880, pp. 65–66; Marijan MAROLT, *Dekanija Celje*, II, Maribor 1932, pp. 170–171, 175.

⁴ *Kurze verzeichnus von der erbärmlichen zerstörung, kläglichen untergang und zerschlaipfung der herrlichen und weiterümbten E. E. L. in Steyer in der grafftschafft Cila ligenden kirchen anno 1600*, objavljeno v: Johann LOSERTH, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II.*, Wien 1906, pp. 693–698.

⁵ O cerkvi piše: »... so ein schöns Gebäw von 20. Pfeilern, mit Marmelsteinern Quaderstucken erhebt, vnd in die runde geführt, und auß gemeinem einer E. L. Säckel, Landfürstlichem Befelch aufferbawt, vnd sambt einem vierecketen Freithoff, Streichwehren vnd Thurn versehen gewesen, vnd da etliche widerwertige die Einwohner der Graffschafft Cilli zum Auffruhr zu behandeln, vnd dort ihren Schuß zu haben vermaint, wurd auch ganz niedergelassen.« Franz Christoph von KHEVENHILLER, *Annales Ferdinandeï*, Leipzig 1721–1726, pp. 2207–2208.

saj so vsi arhivski dokumenti, pa tudi dve natisnjeni besedili govorili o kraju Scharfenau pri Žalcu, katerega ime pa se je skozi stoletja pozabilo. Prvi korak k novim raziskavam je naredil Ignac Orožen,⁶ ki je leta 1877 v graškem arhivu naletel na nek dokument, na podlagi katerega je ime Scharfenau povezal z Govčami pri Žalcu. Po raziskovanju na terenu in preiskovanju virov je leta 1879 objavil podrobnejši članek o govški cerkvi,⁷ ki je vključeval tudi tloris zgradbe z obzidjem, ki ga je izrisal Josef Halm.⁸ To je bila po njegovem načrtu dvanajsterokotna stavba z zunanjimi oporniki na vseh vogalih, okrog nje pa je potekalo pravokotno, skoraj kvadratno obzidje s stolpi na vseh štirih straneh (sl. 1).⁹ Leto dni kasneje je Orožen v tretji knjigi svojega dela o lavantinski škofiji objavil še nadaljnje ugotovitve in dokumente, ki jih je odkril v graškem arhivu.¹⁰ Leta 1890 se je Josef Wastler lotil ponovnih izkopavanj, kjer je odkril še ostanke prezbiterja in dvanajstih stebrov v notranjosti prostora (kar kaže na napako Rosolenza in nato Khevenhillerja, ki sta zapisala, da je cerkev imela dvajset stebrov). V graškem arhivu je našel tudi pomembne izmere, ki jih je na cerkvi leta 1586 opravil Franz Marbl in ki so popisovale vse zidane dele. Na podlagi tega je objavil nov tloris govške zgradbe, Marblove izmere pa so mu omogočile izdelati tudi njen naris (sl. 2).

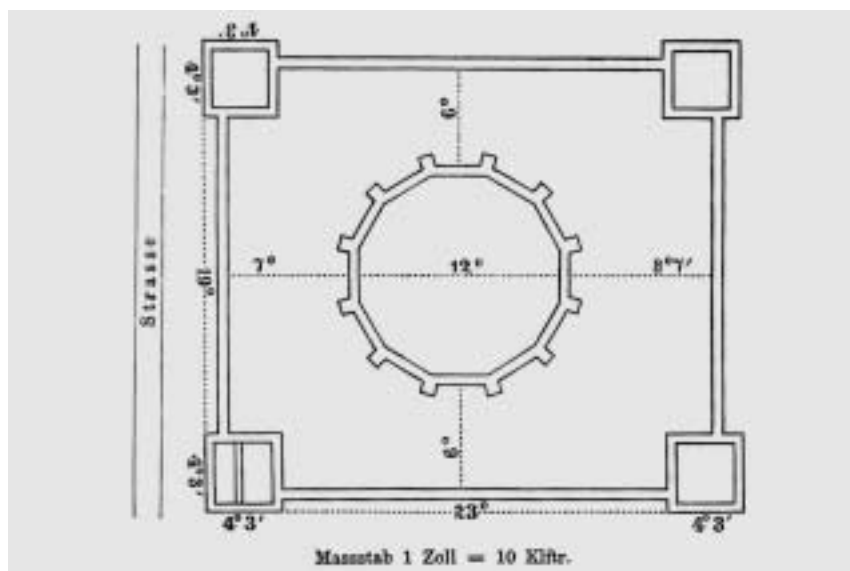
⁶ Orožen še v svoji kroniki mesta Celja omenja, da o kraju z imenom »Šarfenu« in o cerkvi ni več ne duha ne sluha. Cf. Ignac OROŽEN, *Celska kronika*, Celje 1854, p. 131.

⁷ OROŽEN 1879, cit. n. 3, pp. 177–182.

⁸ Halm je bil upokojeni poddirektor oddelka za katastrske meritve (OROŽEN 1879, cit. n. 3, pp. 180–181). Šumi je v svojem članku iz leta 1996 objavil reprodukcijo tega tlorisa in ga iz nepojasnjenih razlogov označil kot načrt, izdelan »po Mavretu«. Kdo naj bi »Mavre« bil, ni pojasnil (Nace ŠUMI, *Arhitektura šestnajstega stoletja in reformacija na Slovenskem, III. Trubarjev zbornik. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija. Reformacija na Slovenskem. Ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja* (Ljubljana, 9.–13. november 1987, ed. Franc JAKOPIN, Marko KERŠEVAN, Jože POGAČNIK), Ljubljana 1996, p. 201). Zdi se, da Orožnovega prispevka o Govčah Šumi ni poznal, saj je prva izkopavanja na terenu pripisal Wastlerju (Nace ŠUMI, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem – Obdobje renesanse*, Ljubljana 1997, p. 95).

⁹ Gruden napačno omenja zgolj dva stolpa, prav tako J. Orožen, čeprav slednji navaja načrt I. Orožna, kjer so izrisani vsi štirje stolpi. Josip GRUDEN, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1910, p. 697; Janko OROŽEN, *Zgodovina Celja, Novoveško Celje (1456–1848)*, Celje 1930, p. 87; Janko OROŽEN, *Zgodovina Celja in okolice*, Celje 1971, p. 627.

¹⁰ OROŽEN 1880, cit. n. 3, pp. 43–68, 349–351, 538–594.

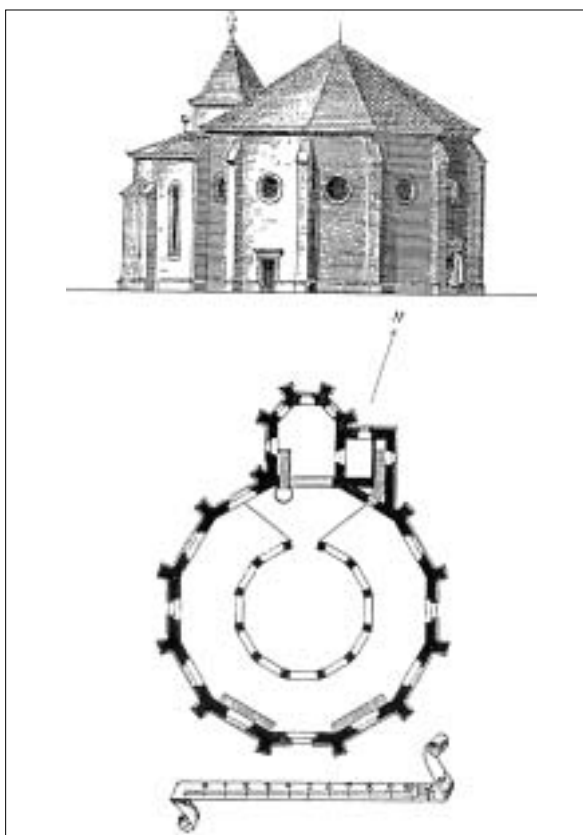
1. Govče pri Žalcu, tloris po Ignacu Orožnu, 1879

Ker izmere za tesarska, pa tudi nekatera druga dela, ki bi pripomogle pri rekonstrukciji, niso bile znane, je moral Wastler pogosto improvizirati in uporabiti svoje lastno znanje ter domišljijo. Streho centralnega dela, za katero ni našel arhivskih podatkov, je izdelal v preprosti dvanajst stranski stožčasti obliki. Ta avtor pa je v tem svojem članku iz leta 1890 objavil tudi vrsto podatkov o drugih mojstrih, ki so delovali v Govčah, in o nekaterih delih cerkvene opreme, ki se do danes ni ohranila, vendar je popisana v arhivih.¹¹

Wastlerjeva rekonstrukcija je do današnjih časov ostala najbolj zanesljiva predstava o videzu govške cerkve in je bila uporabljena v vseh publikacijah o slovenski umetnosti 16. stoletja, vendar po Wastlerju nadaljnje arhivske raziskave niso bile nikoli opravljene.¹² Prvi, ki

¹¹ Josef WASTLER, Die Protestantische Kirche zu Scharfenau bei Sachsenfeld, *Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark*, XXXVIII, 1890, pp. 123–143. Povzetek v: Josef WASTLER, *Das Kunstleben am Hofe zu Graz unter den Herzogen von Steiermark den Erzherzogen Karl und Ferdinand*, Graz 1897, pp. 50–51.

¹² Josef Wastler je sicer precej temeljito raziskal zajeten arhiv o govški cerkvi, vendar bi si podatki v njegovi raziskavi po vsem tem času zaslužili podrobnejšo obdelavo in sodobnejši pristop, poleg tega pa nekaj podatkov, ki so precej pomembni, ni objavil.

2. Govče pri Žalcu, tloris in naris po Josefu Wastlerju, 1890

se je opisa nekdanje cerkve v Govčah lotil tudi s slogovnega vidika, je bil Marolt, za njim pa so zgradbo v krog slovenske protestantske umetnosti in arhitekture 16. stoletja poskušali umestiti še drugi avtorji.¹³

¹³ Krajši opis cerkve je podal že Gruden, ki pa ni upošteval Orožnovih in Wastlerjevih ugotovitev, temveč je le povzel skoraj popolnoma napačen opis cerkve in obzidja iz Rosolenzovega teksta (GRUDEN 1910, cit. n. 9, pp. 697–698). Za njim je Marolt prvi naredil kvalitetnejši opis celotne cerkve, ki je temeljil na podlagi starejših tekstov, vendar pa je spomenik, zaradi očitnega popolnega nepoznavanja osnov protestantske arhitekture, interpretiral skrajno napačno in poskusil ovreči nekatere Wastlerjeve trditve, nekatere sicer tudi upravičeno (MAROLT 1932, cit. n. 3, pp. 175–179). Nadaljnji avtorji so v glavnem poskusili cerkev v Govčah predvsem umestiti v slovensko arhitekturo 16. stoletja ali pa v našo protestantsko umetnost, vendar pa je večina avtorjev pri površnem analiziranju arhitekture

Ustrezna primerjava s sorodnimi sočasnimi spomeniki v drugih deželah, ki bi pojasnila izvor tega za Slovenijo svojevrstnega spomenika, pa do sedaj še ni bila narejena.

Cerkev v Govčah je bila zgrajena za potrebe številne in močne protestantske skupnosti s Celjskega, ki so jo bile v preteklih desetletjih zaznamovale najpomembnejše osebnosti slovenskega protestantskega gibanja, kot sta bila Primož Trubar in Ivan Ungnad Žovneški. Ob začetku gradnje cerkve v Govčah je na tem področju živela že tretja generacija precej samozavestnih in dobro organiziranih protestantov. Prvo idejo za izgradnjo lastne cerkve na obrobju Celja (*»ausser der Stadt Zillj«*) je podal v pismu deželnim stanovom Erazem Thumperger Stermolski že leta 1577.¹⁴ Dve leti kasneje, leto dni po Bruški verski pomiritvi, pa so se

največkrat zgolj pripomogla k nadaljnji napačni interpretaciji tega spomenika, največ avtorjev pa se ni naslanjalo na članka Orožna in Wastlerja, temveč zgolj na kasnejše interpretacije (France STELÈ, Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, pp. 136–138; Nace ŠUMI, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1966, p. 129–132; ŠUMI 1996, cit. n. 8, pp. 200–201; ŠUMI 1997, cit. n. 8, pp. 14, 95–96; Lev MENAŠE, Po sledovih renesans, *Umetnost na Slovenskem*, Ljubljana 1998, pp. 138, 140). Po Maroltu je edini daljši samostojni opis in zgodovino cerkve napisal Jože Curk, ki pa je večino teksta, vključno z napakami, in literature dobesedno povzel po Maroltu (Jože CURK, *Sakralni spomeniki na območju občine Žalec. Topografsko gradivo*, II, Celje 1967, pp. 30–33). Janko Orožen se je v svojem delu o Celju in okolici iz leta 1930 naslanjal na napačen Rosolenzov opis in hkrati na rekonstrukcijo I. Orožna, ki se sicer medsebojno v več točkah izpodbija. Očitno ta avtor tudi ni poznal Orožnovega članka iz leta 1879, saj se je naslanjal zgolj na njegovo zgodovino lavantinske škofije, kateri je tudi napačno pripisal tloris cerkve, prav tako pa ni poznal Wastlerjevega članka, saj je njegov tloris, izdelan po podatkih iz graškega arhiva, pripisoval I. Orožnu. Isti avtor je zapisal tudi, da je vhod »tvoril majhen preddvor z dvojnimi križnim obokom«, kar je verjetno pomešal z opisom sobe v Žalcu, ki so jo protestanti prej uporabljali kot molilnico (OROŽEN 1930, cit. n. 9, pp. 86–87). Isti napačen opis se je pojavil tudi v njegovem štiri desetletja mlajšem delu (OROŽEN 1971, cit. n. 9, p. 627). Cevc se je v svojem delu o kiparstvu edini lotil analize ohranjenega kamnoseškega okrasja (kapitela) (Emilijan CEVC, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981, pp. 173–175), vendar pa je kasneje celo zgradbo brez pojasnila označil tudi kot prilagojeno lokalnemu okusu (Emilijan CEVC, s. v. Govče, *Enciklopedija Slovenije*, 3, Ljubljana 1989, p. 332).

¹⁴ Thumperger je zaradi denarne stiske prodal svoj grad Strmol pri Rožacu in se preselil na graščino Scharfenau pri Žalcu (Hans FIRCHegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte*

pod vodstvom posebne komisije začela odvijati pogajanja za nakup zemljišča za izgradnjo protestantske cerkve. Načrt za zgradbo je izdelal arhitekt Peter Antonio Pigrato (tudi Pigrado ali Pigra),¹⁵ ki je živel v Konjicah, in še istega leta so začeli zidati cerkev v Žalcu.¹⁶

Arhitekt Pigrato je prišel na Štajersko iz Italije z veliko skupino drugih arhitektov »komaskov«,¹⁷ ki so v glavnem delovali kot arhitekti mestnih obzidij za obrambo proti turškim napadom. Prvič je mojster omenjen kot gradbeni polir Valentina Trevana spomladi 1558,¹⁸ ko je

und Märkte, München 1962, p. 234). Podatek o njegovi prvi pobudi za gradnjo tudi: Orožen 1880, cit. n. 3, p. 52. Erazmu Thumpergerju vsa starejša literatura pripisuje največje zasluge za izgradnjo cerkve, vendar pa je pri gradnji cerkve sodeloval zgolj na začetku, v času gradnje v Žalcu. Thumperger je namreč umrl dva meseca pred začetkom gradnje cerkve v Govčah.

¹⁵ P. A. Pigrata starejši avtorji dolgo časa niso znali povezati z nobenim drugim delom. J. Wastler ga v svoji enciklopediji štajerskih umetnikov leta 1883 še ni omenjal (Josef WASTLER, *Steirisches Künstler-Lexicon*, Graz 1883). Pigrata je neodvisno od govške cerkve omenil J. CURK leta 1959 kot Pietra de Pignata, leta 1966 pa kot Petra Atheima de Pignata v zvezi s sodelovanjem pri gradnji bastije v Mariboru (Jože CURK, Mariborski mestni grad, *Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, VII, 1959, p. 32). V vseh nadaljnjih člankih ga nato omenja kot Pietra Antonia Pigrata (Jože CURK, Delež italijanskih gradbenikov na Štejerskem v 16. in 17. stoletju, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, VII, 1965, pp. 37–72; Jože CURK, Maribor. Urbanistično-gradbeni kulturni oris, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2, 1966, p. 74; Jože CURK, O utrjevanju slovenještejerskih mest v 16. stoletju, *Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1, 1982, p. 8; Jože CURK, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, *Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, XXXI/2–3, 1983, p. 153; Jože CURK, Urbana in gradbena zasnova Maribora, *Maribor skozi stoletja*, Maribor 1991, p. 528). Kratek pregled Pigratovih del je napravil tudi Cevc (Emilijan CEVC, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966, pp. 65–66). Na računih za cerkev v Govčah se je arhitekt sicer podpisoval kot Pietro Antonio Pigra.

¹⁶ V Žalcu so protestanti prej uporabljali kot kapelo dvorano neke kovačije, ki še danes nosi ime »Lutheranska kapela« in se nahaja v t. i. Zottlovi hiši v središču mesta. Omenjajo jo tudi nekateri starejši avtorji (Orožen 1854, cit. n. 6, p. 131; WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 126; Andreas GUBO, *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz 1909, p. 224; GRUDEN 1910, cit. n. 9, p. 697).

¹⁷ Glede na svoje ime je verjetno prišel iz vasi Pigra, ki leži na zahodnem bregu jezera Como. Cevc je sicer zapisal, da je Pigrata »morda rodila beneška Terra ferma«, vendar svoje trditve ni utemeljil (CEVC 1966, cit. n. 15, p. 66).

¹⁸ CURK 1982, cit. n. 15, pp. 8, 10. Leta 1966 je J. Curk pisal, da je Domenico dell'Allio začel s prenovo leta 1545, leta 1983, da je obnova trajala med leti 1548–1562, leta 1991 pa, da je Pigrato deloval kot polir med

poleg gradbenega mojstra Domenica dell'Allio, njegovih dveh bratov Andreja in Gianmaria, Valentina Trevana in še mnogih drugih po naročilu deželnega kneza sodeloval pri gradnji mariborskih mestnih utrd. ¹⁹ Pigrato je nadzoroval gradnjo utrd med leti 1559 pa vsaj do 1565. ²⁰ Vsaj od leta 1561 je deloval kot »Diener« polirja Trevana v Brežicah in leta 1576 je bil skupaj z Kristoferjem Kolunderjem najet za prenovo gradu v Radljah, vendar je zaradi smrti sodelavca začel z delom dve leti kasneje. V času zidave je moral zaradi drugih poslov odpotovati iz dežele, vendar pa je delo kasneje dokončal in izstavil račun. ²¹ V tem času se je že naselil v Slovenskih Konjicah, kjer je dobil tudi meščanstvo. ²² Njegovo največje delo od konca sedemdesetih in do začetka devetdesetih let je bila prav gradnja cerkve v Govčah, ki je tudi njegovo edino znano sakralno delo. Leta 1590, še med gradnjo govške cerkve, pa se je vrnil v Maribor, kjer je vodil prenovo mestnega gradu. ²³ Že po začetku devetdesetih let se Pigrato ne omenja več, kar kaže na to, da je v tem času morda že umrl.

Po naročilu celjskih protestantov, ki so svojo prvo cerkev nameravali postaviti v Žalcu, je Pigrato leta 1579 izdelal načrt za cerkev okroglega tlorisa (»ain Modell einer Runden Khierchen«). ²⁴ Komi-

1549–1562. CURK 1966, cit. n. 15, p. 74; CURK 1983, cit. n. 15, p. 153; CURK 1991, cit. n. 15, p. 528.

¹⁹ Iz dosegljivih virov sicer še ni znano, kakšen je bil delež P. A. Pigrata, še zlasti ne pri izdelavi mestne hiše, kjer Curk omenja zgolj italijanske arhitekta, ne pa konkretno tudi Pigrata. Isti avtor leta 1966 omenja Pigrata zgolj pri izdelavi severovzhodne bastije. CURK 1966, cit. n. 15., pp. 74–75; CURK 1983, cit. n. 15, p. 153; CURK 1991, cit. n. 15, pp. 525–528. Prezidave v tem času na zemljevidu na p. 519.

²⁰ CURK 1982, cit. n. 15, pp. 8, 10.

²¹ »in sondern Geschäften außer Landes verreisen«. ROCHUS KOHLBACH, *Steirische Baumeister. Tausendundein Werkmann*, Graz 1961, pp. 107–110.

²² Gričnik piše, da je bil stavbar Pigrato rojen v Konjicah v 16. stoletju, ne omenja pa, od kod ta podatek. Verjetno gre zgolj za površno interpretiran podatek iz strokovne literature. ANTON GRIČNIK, Mati mnogih hčera. Narodopisni paberki in drobtine, *Konjiško 1146–1996. 850 let prazupni-je*, Slovenske Konjice 1996, p. 298.

²³ Grad je bil pred tem popolnoma obnovljen v sredini osemdesetih let istega stoletja. Pigrato je vodil le manjšo kasnejšo obnovo. CURK 1983, cit. n. 15, p. 153; CURK 1991, cit. n. 15, pp. 526, 528.

²⁴ Pismo z dne 11. 12. 1579 (StLA, Antiquum XI. Sch. 35, II). Omenjen tudi v: OROŽEN 1879, cit. n. 3, p. 351. Wastler, Gubo in J. Orožen so zapisali, da so Baltazar Wagen von Wagensperg, Jurij Schrottenbach in Erazem Thumperger pri Pigratu izdali naročilo »zu erbauende runde Kirche«. WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 12; GUBO 1909, cit. n. 16, p. 223; OROŽEN 1971, cit. n. 9, p. 627.

sija za izgradnjo cerkve je v naslednjem letu odkupila zemljišče in dvor (»Hof«) Blaža Tschädingerja v Žalcu; posesti so bile leta 1565 podeljene posebne svoboščine. To je bilo še posebno ugodno za izgradnjo protestantske cerkve, ki bi lahko stala na kraju, nad katerim nadvojvoda ni imel jurisdikcije. V že obstoječi zgradbi so nameravali urediti stanovanje za predikanta in prostore, kjer bi stanoval učitelj ter učenci protestantskega nauka, cerkev pa naj bi zgradili na travniku poleg hiše.²⁵ Z gradnjo so začeli v prvih mesecih leta 1580, vendar so jo so morali na nadvojvodov ukaz že po nekaj mesecih ustaviti.²⁶ Do takrat so bili zgrajeni zgolj temelji, visoki štiri čevlje.²⁷

Kmalu pa so se celjski protestanti odločili, da bodo začeli s ponovno gradnjo po istem načrtu na posestvu Scharfenau zunaj meja Žalca, katerega lastnik Erazem Thumperger je umrl konec oktobra 1580 dolžan velike vsote denarja skoraj vsem celjskim protestantskim plemičem.²⁸ Scharfenau je pred tem prav tako pripadal Blažu

²⁵ Pismo celjskih protestantov z dne 7. 3. 1580, kjer obravnavajo tudi prednosti Tschädingerjeve posesti, ki so jo nameravali odkupiti za 1000 gl. (StLA, Antiquum XI, Sch. 35, II). Tschädingerjeva žena je bila iz družine Thumperger in je bila verjetno Erazmova sestra in ne hči, kot to piše Pirchegger (PIRCHEGGER 1962, cit. n. 14, p. 234). O načrtih za posest tudi: WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 125.

²⁶ Wastler navaja, da naj bi z gradnjo začeli še pred marcem leta 1580 (še pred uradnim odkupom), dokončne odločbe o ustavitvi pa so prispele konec junija in v začetku julija istega leta (WASTLER 1890, cit. n. 11, pp. 125–126). Jurij Maček omenja v svoji računski knjigi, da so prva denarna sredstva za izgradnjo prispela že 17. 12. 1579, torej le nekaj dni za tem, ko je Pigrato končal načrte. Kamne za cerkev so klesali že v sredini januarja. V teh prvih mesecih gradnje omenja predvsem izdatke za lomljenje in dovoz kamna, apnenec in izdelavo kovinskih izdelkov. (StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III, računska knjiga za 1579/80).

²⁷ Obseg sten je meril 64 klafter. To stanje nedokočane cerkve je zapisano v meritvah Franca Marbla iz dne 22. 1. 1583 (StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III). Marbl mere prve cerkve omenja tudi leta 1586, vendar pa Wastler tega v svoji skrajšani verziji tega dokumenta ni objavil. Gradnja je bilo verjetno prekinjena, ker je posestvo kljub posebnim svoboščinam stalo v Žalcu, zidanje protestantskih cerkva pa je bilo v vseh trgih in mestih prepovedano (z izjemo Gradca, Celovca, Judenburga in Ljubljane).

²⁸ Wastler in Gubo navajata, da je Scharfenau že pripadal Hansu Thumpergerju, Erazmovemu sinu, kar ni popolnoma pravilno (WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 126; GUBO 1909, cit. n. 16, pp. 223–224). Thumperger je pred smrtjo namreč zaradi velikih dolgov posest obljubil Juriju Schrattenbachu, vendar pa je dan pred podpisom pogodbe umrl. Celjski protestan-

Tschädingerju, ki je zanj uredil posebne svoboščine istočasno kot za posest v Žalcu.²⁹ 21. decembra 1580 so delavci začeli pod vodstvom mojstra Petra Salterja lomiti kamenje za zidavo v bližnjem kamnolomu,³⁰ ki je bil prav tako last Thumpergerja,³¹ prve kamne pa so pripekljali na gradbišče 13. januarja. Mojster Salter, ki je zidavo vodil, je bil zidar iz Celja in je vse od začetka deloval kot polir Pietra Antonija Pigrata. Računske knjige je vodil Jurij Maček, predikant za celjsko okrožje od leta 1578, ki je bil že dve leti poprej bival na Thumpergerjevi posesti in je bil vse do svoje smrti desetletje kasneje osrednja osebnost pri vodenju zidave na kraju samem, medtem ko je bilo idejno in finančno vodstvo celjsko plemstvo z Baltazarjem Wagnom von Wagenspergom na čelu. Že ob začetku gradnje je Maček za 23 fl. kupil kot prvi kos opreme za bogoslužje križ od Marije Kastelca iz Gotovelj.³²

ti so po njegovi smrti njegove otroke proti njihovi volji izselili na nekdanjo Tschädingerjevo prazno graščino v Žalcu. Zapuščinski inventar je bil opravljen šele 9. 6. 1581, nekaj mesecev kasneje pa je Erazmova hči Rosina graščino Scharfenau prodala vladi. Hans Thumperger je šele tedaj postal tudi lastnik večine zemljišča, vendar pa ni z njim imel nikoli pravice upravljati, kar je pogosto vodilo do fizičnih sporov s predikantom Mačkom. V arhivih se ta posest po Erazmovi smrti največkrat imenuje zgolj kot Thumpergerjeva ali pa posest starega Thumpergerja. Vsi podatki po raznih dokumentih, hranjenih v: StLA, Antiquum XI, Sch. 35, II.

²⁹ O tem številni dokumenti hranjeni v: StLA, Antiquum XI, Sch. 35, II. Omenjeno tudi v: PIRCHEGGER 1962, cit. n. 14, p. 183.

³⁰ Letnica začetka lomljenja kamenja za novo cerkev je pravzaprav precej vprašljiva, saj gre za prvi vpis v računsko knjigo za leto 1581, vendar pa je to tudi edini vpis, ki se še nanaša na december, naslednji pa se nadaljujejo z januarjem. Avtorica tega članka zato domneva, da se ta prvi vpis, ki zadeva pričetek zidave v Govčah, nanaša na leto 1580. Da se zapis ne nanaša na prejšnjo gradnjo v Žalcu govori dejstvo, da je Maček poudaril, da gre za začetek nove gradnje, poleg tega pa se na začetku računske knjige omenja zgolj »*khirchen zu Scharffenaw*« (StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III, cerkvena računsko knjiga za leta 1581–83). Wastler zmotno piše, da so z gradnjo začeli šele spomladi 1582 (WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 126), po njem pa citira tudi vsa kasnejša literatura.

³¹ Arhivski podatki ne omenjejo, kje je ta kamnolom bil, toda najverjetneje je šlo za kamnolom v Ložnici, le streljaj stran od Govč. StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III, računsko knjiga za leto 1581.

³² StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III, računsko knjiga za leto 1581. Kakšen je ta križ bil in kaj se je z njim zgodilo, ni popolnoma jasno, vendar pa je deželna vlada Wagnu že leta 1589 pisala, naj priskrbi križ za oltar te cerkve (OROŽEN 1880, cit. n. 3, p. 57).

Gradnja te druge cerkve je potekala tekoče, medtem ko je nadvojvoda neuspešno pošiljal odločbe o njeni ustavitvi. Dne 22. januarja 1583 je deželna vlada iz Gradca na gradbišče poslala deželnega gradbenega inšpektorja Franca Marbla,³³ ki je opravil meritve na novogradnji in na temeljih nedokončane cerkve v Žalcu.³⁴ Meritve govorijo o tem, da je bil postavljen že dobršen del zunanje lupine, notranjih stebrov, obokana pa je bila tudi zakristija v pritličju zvonika. Omenjajo se tudi že štiri velika okna na kornem delu, ki so bila široka štiri čevlje in visoka šest klafter. Skupni izračun površine (dolžina x širina) namiguje na to, da so bila okna morda pravokotne oblike in ne polkrožno zaključena, kot je na rekonstrukciji to predstavil Wastler.³⁵ V prezbiteriju so stali trije portali. Eden je vodil v stopnišče zvonika, drugi iz prezbiterija v zakristijo, tretji pa do prižnice. Skozi tega se je povzpelo po stopnicah do »manjšega portala«, ki je verjetno zaznamoval samo okvir nižje vratne odprtine, skozi katero se je vstopilo v prižnico,³⁶ ki pa v tem času še ni bila izdelana. Čeprav govška cerkev v tem času še zdaleč ni bila dokončana, so z bogoslužjem po Wastlerjevih podatkih začeli že naslednje leto.³⁷ Glede na to, da cerkev še ni imela niti kritja niti opre-

³³ Tudi Marbl (tudi Francesco Marmoro ali Märbl) je bil protestant in je bil leta 1593 z evangeličanskim ritualom pokopan v Radgoni. Več o F. Marblu: WASTLER 1883, cit. n. 15, p. 98; KOHLBACH, cit. n. 21, pp. 46–48.

³⁴ StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III. Wastler teh meritev ne omenja (WASTLER 1890, cit. n. 11).

³⁵ Marolt se je strinjal z Wastlerjevo rekonstrukcijo polkrožno zaključenih oken, dopustil pa je tudi možnost pravokotnih. Možnost gotsko zaključenih oken je izključil, rekoč, da se ta v Marblovem popisu ne omenja. MAROLT 1932, cit. n. 3, p. 176. V tem času bi bila slogovno sicer mogoča katera koli od treh naštetih oblik.

³⁶ Marolt je zaradi napačne interpretacije, da je šlo za dva enaka portala, dopustil celo možnost pokritega hodnika na dostopu do prižnice (MAROLT 1932, cit. n. 3, p. 179). Takšna oblika bi bila popolnoma nerealna. Po Maroltu je možnost pokritega dohoda dopustil tudi CURK (CURK 1967, cit. n. 13, p. 33). V literaturi o protestantskih prižnicah sicer tudi ni mogoče zaslediti niti enega primera z dvema enako velikima portaloma, poleg tega pa je bila površina zgornjega portala v Govčah natančno trikrat manjša od spodnjega. Več o dohodih v protestantske prižnice in o njihovi ikonografiji: ALFRED WIESENHÜTTER, *Protestantischer Kirchenbau des deutschen Ostens in Geschichte und Gegenwart*, Leipzig 1936, p. 193; PETER POSCHARSKY, *Die Kanzel. Erscheinungsform im Protestantismus bis zum Ende des Barocks*, Kassel 1963, pp. 137–140.

³⁷ WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 127.

me, so morda bogoslužje opravljali v nekem drugem prostoru na posestvu. Poleg cerkve so sočasno gradili tudi stavbo za šolo, vendar pa so podatki o tem zelo skromni.³⁸

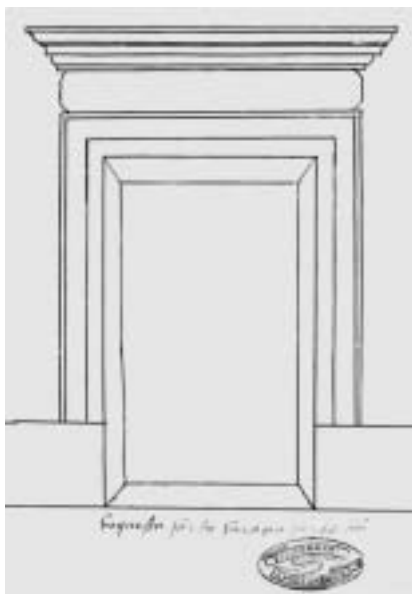
Deželna vlada je 9. julija 1586 v Govče še enkrat poslala Marbla, da bi ocenil napredovanje gradnje in popisal dotedanje stroške. Meritve, ki pa so bile tudi glavno izhodišče za Wastlerjevo rekonstrukcijo iz leta 1890, je opravil dne 18. junija.³⁹ Cerkev takrat še vedno ni imela rešetk in stekel v okenskih odprtinah, prav tako še ni bilo izdelano ostrešje, medtem pa je bilo zidovje že dokončano. Leta 1587 je cerkev pridobila srebrn, pozlačen kelih, ki ga je Baltazar Wagen za 33 fl. kupil od zlatarja Daniela Renza iz Celja.⁴⁰ To leto pa je pomenilo tudi pomembno prelomnico v organizaciji, saj je dežela odkupila celotno posestvo Scharfenau. Do tega časa je bil namreč oskrbnik posestva Maček, ki je bil v stalnih sporih s Hansom Thumpergerjem, ki je po očetu Erazmu podedoval del posesti. Deželna vlada je spore rešila tako, da je Hansu izstavila vrtoglav račun neplačanih davkov njegovega očeta in Hansu ni preostalo nič drugega, kot da je razglasil bankrot in posestvo prodal vladi.⁴¹

³⁸ Leta 1583 je bilo napisano pismo deželni vladi, da so ocenili zemljišče za cerkev in šolo. Nato se šola omenja leta 1587 v popisu Thumpergerjevih dolgov do dežele, od katerih so odšteli vrednost zemljišča, na katerem je stala cerkev in šola (StLA, Antiquum XI, Sch. 35, II). Leta 1593 sta morala kazni, ker sta svoje otroke pošiljala v to šolo, plačati Sigismund Küresperger in Sigismund Kirschner (GUBO 1909, cit. n. 16, pp. 221–222). Šolo omenja kasneje zgolj še J. Orožen (Janko OROŽEN, *Celje z zaledjem*, Celje 1948, p. 21). Na zemljevidu pomembnejših reformacijskih pojavov na Slovenskem poleg drugih šol ni označena (Vinko RAJŠP – Martin IVANIČ, Pomembnejši reformacijski pojavi na Slovenskem (zemljevid). s. v. Reformacija, *Enciklopedija Slovenije*, 10, Ljubljana 1996, p. 138).

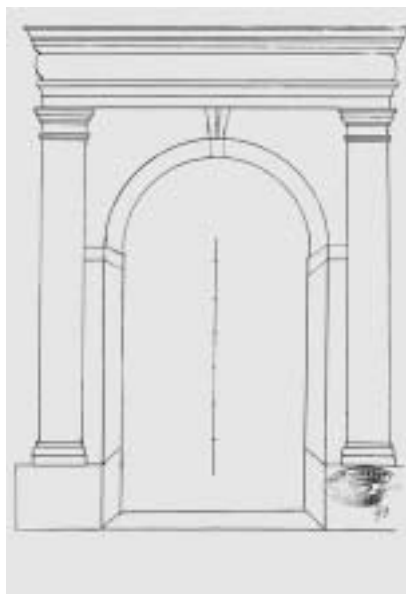
³⁹ StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III. Wastler je te opise gradbenih delov »posodobil« v modernejšo nemščino in jih pogosto skrajšal v preprostejše stavke. Meritve objavljene v: WASTLER 1890, cit. n. 11, pp. 128–131.

⁴⁰ Vsi podatki za leto 1586 iz računske knjige za to leto. Račun za kelih in pateno se ponovi tudi v obračunu Wagnovih stroškov (StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III.). Nakup tega cerkvenega posodja omenja tudi Wastler, ki napačno piše, da je v tem letu mojster Gašper Jurgel iz Celja izdelal 241 kosov stekla za sedem oken na cerkvi (WASTLER 1890, cit. n. 11, pp. 130–131). Šlo je namreč za okna v graščini Scharfenau, kot to piše Maček v računski knjigi za 1586.

⁴¹ StLA, Antiquum XI, Sch. 35, II.

3. Načrt za portal cerkve v Govčah, Franz Marbl, 1588, Graz StLA

4. Načrt za portal cerkve v Govčah, Franz Marbl, 1588, Graz StLA

Obok v prezbitteriju je bil dokončan pod vodstvom Petra Salterja do 30. junija 1588, prav tako pa tudi ostrešje in streha nad njim. Za izdelavo oboka je moral dati predikant pred tem pripeljati posebne drogove, da so si delavci lahko sezidali oder.⁴² Še pred popolnim dokončanjem oboka je Govče spet obiskal Marbl in opravil meritve na tem delu.⁴³

V tem času tudi še niso bili izklesani trije vhodni portali cerkve. Ko je Marbl videl načrte zanje, se je pritožil, da so prebogato zamišljeni in da je gradnja cerkve že tako ali tako preseгла predvidene stroške. Zato je sam izrisal skici za dva portala, ki sta se ohranili v graškem arhivu.⁴⁴ Ta dva načrta upodabljata preprosta portala v renesančnem slogu (sl. 3, 4). Manjši portal s preklado predstavlja s svojo

⁴² StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III, računska knjiga za 1588.

⁴³ Wastler je to označil kot drugi obisk Marbla na gradbišču, iz česar lahko sklepamo, da ni poznal Marblovih meritev iz leta 1583. Meritve iz leta 1588 v: WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 131.

⁴⁴ StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV. Načrtoma je priloženo pismo z dne 1. 5. 1588, ki pojasnjuje okoliščine njunega nastanka.

profilacijo najenostavnejšo rešitev svoje vrste, medtem pa je drugi portal, ki je zelo verjetno stal v osi s prezbiterijem, izdelan malce bolj reprezentativno, vendar pa še vedno ne odstopa od osnovnih form. Od prvega se razlikuje po polkrožnem zaključku s sklepnim kamnom in kapiteloma ob straneh, preklado pa podpirata dva dorska podpornika (stebra ali polstebra). Portala sta primerljiva s sočasnimi arhitekturnimi elementi na profanih stavbah na Štajerskem, zlasti v Gradcu (npr. deželna hiša, pri gradnji katere je prav tako sodeloval Marbl).⁴⁵

V času Marblovega obiska je mojster Lovrenc Košir vodil tudi gradnjo lesenega ostrešja centralnega cerkvenega dela, sočasno pa je bil zelo verjetno izdelan tudi raven lesen strop v tem delu. V ta namen je Košir kupil dve macesnovi drevesi, 1000 macesnovih moznikov in 800 letvic iz enakega lesa. Pri nakupu lesa za tramove je imel mnogo težav, saj je škof osebno prepovedal prodajo za gradnjo protestantske cerkve. Zaradi tega je moral Košir kar trikrat potovati v Gornji Grad, da je stvar uredil.⁴⁶

Do leta 1589 je bila stavba dokončana in deželna vlada je dala predlog za ureditev pokopališča okoli cerkve. Arhitekt Pigrato je do 7. aprila izdelal načrt za masivno obzidje s štirimi stolpi, ki bi obdajali cerkev, in ki so ga v glavnem pod Salterjevim vodstvom zgradili v naslednjih nekaj letih.⁴⁷ Cerkev v Govčah je takrat že postala kulturno in versko središče protestantizma na Celjskem in je s svojo utrjeno podobo utelešala Luthrov verz priljubljene protestantske pesmi: »*Ein feste Burg ist unser Gott*«.

⁴⁵ Literatura o profanem stavbarstvu v Gradcu: Wiltraud RESCH, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Graz: die Profanbauten des I. Bezirkes, Altstadt; mit Einleitungen über die topographische und architektonische Entwicklung der Altstadt*, Wien 1997 (Österreichische Kunsttopographie, 53) (s tam citirano starejšo literaturo).

⁴⁶ StA Graz, Antiquum XI, Sch. 37, IV, račun z dne 4. 11. 1588. Nikjer v dokumentih se sicer ne omenja strop v ladji, vendar pa je pogosto omenjeno, da so odvečni material shranili v cerkveno podstrešje. Poleg tega Koširjev račun govori ločeno o nakupu tramov in debel za ostrešje, nato pa še o delih iz macesnovega lesa, ki pa je bil že v osnovi predragocen za izdelavo konstrukcije.

⁴⁷ Vsi dokumenti o gradnji obzidja v: StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV/1. Koliko oziroma ali sploh je bil Pigrato prisoten na gradbišču v času zidave obzidja, ni jasno. Mere obzidja je objavil tudi Wastler (WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 132).

Za prižnico in ostalo leseno opremo je poskrbel Maček v letih 1589–90.⁴⁸ Mojster Erhart Feldpeg (Feldpekh), mizar iz Žalca, je dal prepeljati hrastov les za izdelavo prižnice, mojster Luka Sveršina pa je vratom, ki so vodila v prižnico, izdelal zapah in druge kovinske dele. Kmalu so prižnico z vsemi pripadajočimi deli (*»mit allem seinen zugehör«*) prepeljali v Govče in jo namestili na že zgrajen stopniščni dohod med prezbiterijem in ladijskim delom. Iz drugih sočasnih poročil je znano, da je bila ta prižnica zelo lepo izdelana. Ko je bila le desetletje po svojem nastanku uničena skupaj s celim objektom, je svoje obžalovanje zaradi izgube tako lepega kosa izrazil gvardijan celjskih minoritov, ki je prisostvoval pri tem dogodku.⁴⁹ Govška prižnica je bila leto dni kasneje opremljena tudi z nadstreškom in pa s peščeno uro: ohranjen je račun za njeno železno ogrodje.⁵⁰

Mojster Erhard je izdelal tudi štiri stole, ki so morali biti glede na svojo ceno 2 gld 24 kr precej zahtevno izdelani, v računu za izdelavo prižnice (15 gld) pa je zaračunal izdelavo še nekaj stolov. Istega leta je govška cerkev dobila še vrsto drugih stolov in klopi. Tesar Gregor je sprva za 20 kr izdelal 20 sedal. Maček je kupil za 3 gld še *»150 gemeine seydyllen«*, za 1 gld in 12 kr 24 desk za *»pencken den stüellen in den kirchen«* in za 1 gld 36 kr osem debel za *»den stüllen in die kirchen«*. Lovrenc Košir je nato izdelal klopi za cerkev za ceno 8 fl 4 kr, za njih pa so potrebovali še 400 žeblicev. Mizarski mojster Erhard je v tem času izdelal tudi oltarno menzo (*»überlid«*) in pa lesena tla poleg oltarja (*»poden neben den altar«*), poleg tega pa še okenski okvir za zakristijo. Verjetno so to oltarno menzo pritrdili na že izdelani, morda kamniti del, nato pa je neki prevoznik celotni oltar pripeljal iz Žalca v Govče.⁵¹

⁴⁸ Nekaterih del v teh dveh letih ni mogoče natanko datirati, saj je Maček za 1589 in prve mesece 1590 vodil isto računsko knjigo, datumov naročil pa pogosto ni vpisoval. StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računska knjiga za 1589–90.

⁴⁹ LOSERTH 1906, cit. n. 4, p. 697.

⁵⁰ To je naročil že naslednji predikant Johannes Weidinger konec leta 1591 (StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računska knjiga za leto 1591). Wastler omenja, da je ogrodje izdelal Luka Sveršina, vendar to v računu ni zapisano (WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 132). Marolt ga imenuje tudi Luka Serniša ali Sueršina (MAROLT 1932, cit. n. 3, p. 174), po njem pa tudi Curk (CURK 1967, cit. n. 13, p. 31).

⁵¹ Vsi podatki za sedala v: StA Graz, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računska knjiga za 1589–90. Klopi so v protestantski arhitekturi dobile povsem dru-

Z novim desetletjem pa so nastopile tudi spremembe v Govčah. Predikant Jurij Maček je umrl jeseni leta 1591. Pokopali so ga znotraj cerkve ob njegovi hčerki, Hansu Thumpergerju in še nekaterih drugih.⁵² Nasledil ga je Johanes Weidinger, prav tako Kranjec, ki se je bil šolal na protestantskih univerzah v Heidelbergu in Tübingenu.⁵³ Weidinger je bil zelo verjetno še vedno v kontaktu z nemškimi deželami, znan pa je bil tudi po svoji veliki zbirki protestantskih tiskov, med katerimi jih je bilo veliko v slovenskem jeziku. Ohranjeni so nekateri njegovi računi za te knjige. Kupoval je po več izvodov iste knjige, o njih pa zapisal, da so namenjene cerkvi.⁵⁴ Novi predikant je vodil gospodarstvo izredno sistematično, prav tako pa se je lotil obnove cerkve, ki je bila te potrebna že po nekaj letih,⁵⁵ in nakupovanja cerkvene opreme. Septembra leta 1592 je dal iz Ljubljane pripeljati bele sveče, ki so se uporabljale pri obredu poroke, sočasno je kupil še peščeno uro (*»Reiſuhr«*), kmalu za tem pa za 4 gld še krstilni bazenček in vrček za krščevanje (*»ein Gießkhandl und gießböckhen zu dem heiligen Tauff«*), verjetno oba

gačno vlogo kot v starejših katoliških cerkvah, kjer ustaljen sedežni red (ali celo klopi za vernike) ni obstajal. V protestantskih cerkvah je nastala potreba po klopih za vse prisotne vernike, ker so lahko pridige trajale zelo dolgo. O tem: Dieter GROSZMANN, *Die Bedeutung der Schloßkapellen für den protestantischen Kirchenbau, Renaissance in Nord Mitteleuropa I*, München – Berlin 1990, p. 128.

⁵² Kdaj točno je Hans Thumperger umrl, iz arhivskih podatkov ni popolnoma jasno. Njegov grob v cerkvi tega leta omenja računski knjiga Janeza Weidingerja za 28. 9.–28. 10. 1591 (StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV). Omenjeno tudi v: WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 132. V nadaljnjih zapisih se omenja še več grobov znotraj cerkve.

⁵³ Weidinger je bil plačan kot Mačkov pomočnik že od marca 1590. Johann LOSERTH, *Die Reformation und Gegenreformation in der innerösterreichischen Ländern im 16. Jahrhundert*, Stuttgart 1898, pp. 590–591. Več o Weidingerju: Theodor ELZE, *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*, Tübingen 1877, pp. 74–75, 96, 107.

⁵⁴ O tem v računski knjigi za 1. 8.–30. 9. 1592 in 10. 3.–8. 11. 1593 (StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV).

⁵⁵ Mojster Salter je moral že 1593 zamenjati vsaj del uničene strehe na cerkvi, ki so jo poškodovali z zvonika padajoči deli strešnikov. Mojster Hans Prasterl je moral vstaviti tri nova steklena okrogla okna, ki jih je razbila nevihta. Med drugim so morali kasneje spet popravljati razbita okna, leta 1597 pa še enkrat v celoti prekriti celo streho. Za to je dal Adam Schrott prepeljati strešnike iz gradu Žovnek, ki je bil tedaj v lasti njegove družine. StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računski knjigi za 10. 3.–8. 11. 1593 in 1597.

izdelana iz enake kovine.⁵⁶ Iz Prebolda je dal 1. oktobra za oltar pripeljati tri slike, verjetno triptih. Te slike je nato mizar vpel v oltarni nastavek, ki so ga ojačali s kovinskimi palicami in pobarvali rdeče.⁵⁷ To pa niso bile prve slike, ki so jih naročili za to cerkev. Že leto dni prej, dne 3. aprila 1591, je namreč Baltazar Wagen pisal za dovoljenje za nakup zvonov in križa ter slik za oltar, na zadnji strani pa je nato pripisal, da je zgolj dan kasneje za 20 gld od nekega Nizozemca na prodaji v deželni hiši v Gradcu kupil dve sliki, od katerih je ena upodabljala Zadnjo večerjo, druga pa Marijo s Kristusom (*»won dem Niderlender so Im Landhauß am Saal Fayll gehabt, zway Pilden tafl, Ains den Abentmall der herr den ander unser frauen Bildt mit Christos khaufft«*).⁵⁸ Ti dve sliki se kasneje ne omenjata več in ni znano, kje v cerkvi sta stali.

V tem času je vsa gradbena dela prevzel Peter Saltar, medtem ko se Pigrato ne omenja več. Kot kovač je še vedno deloval Luka Sveršina, tesar pa je bil mojster Lovrenc Košir. Slednji ni vodil le delavnice, temveč je tudi organiziral nakup, sečnjo in prevoz lesa. V začetku devetdesetih let so še zaključevali gradnjo obzidja in stolpov. V tem letu pa je verjetno tudi zares začelo delovati cerkveno pokopališče, saj je pri kovaču Luki predikant naročil tudi železne kljuke in drugo opremo za pomoč pri pokopavanju.⁵⁹

Leta 1693 je dal predikant Weidinger izdelati še novo mašno ogrinjalo za 6 gld, kupil pa je tudi žametni material za oltarni prt, ki je bil vijolične barve (*»Rosinfarben«*), dolg šest pedi in je stal kar 14 gld. Ena največjih pridobitev Janeza Weidingerja je bilo naročilo dveh zvonov istega leta,⁶⁰ manjšega in večjega, zaradi katerih se je 22. septembra odpeljal v Ljubljano, nato pa ponovno spet 13. novembra.

⁵⁶ StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računska knjiga za 1. 8.–30. 9. 1592. Čeprav naj bi Štajerska imela skupne protestantske krstne knjige, se v tovrstnih dokumentih iz Gradca ne omenjajo krsti s Celjskega. Enako velja tudi za mrliške in poročne knjige, vendar pa takšni dokumenti, v primeru, da so sploh kdaj obstajali, za Govče niso ohranjeni.

⁵⁷ StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računska knjiga za 1. 10.–1. 11. 1592.

⁵⁸ StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, pismo z dne 3. 4. 1591. Iz zapisa ni popolnoma jasno, ali je sliki dejansko prodal nek Nizozemec ali sta bili zgolj delo nizozemskega avtorja.

⁵⁹ Vsi podatki za leto 1592 v: StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računske knjige za 1592 in računi iz tega leta.

⁶⁰ Zvonove prvi omenja Wastler. WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 133.

Zvonove je v Ljubljani vžil Martin Edelmann, dekoracijo s podobo panterja pa je izdelal zlatar Albrecht. Računi pričajo tudi o številnih stroških, ki so bili povezani z namestitvijo zvonov. Weidinger je najprej moral dati v zvoniku zgraditi štiri lesene podeste in stopnice, za katere je dal pripeljati 150 hrastovih desk, ter zvončnico, ki je bila izdelana iz 21 kosov lesa. Temu so sledili še stroški prevoza zvonov do Save, po reki Savi navzdol in nato spet po kopnem do Govč. Predikant je dal izdelati dve različno debeli vrvi za zvonjenje. Za namestitev zvonov v stolp je najel posebna dvigala, za katera je bilo treba plačati stroške prevoza in ljudi, ki so z njimi znali upravljati. Končno delo so opravili tesarji, ki so zvonova pritrdili v zvončnico.⁶¹

S tem je bila cerkev v Govčah dokončana. V vseh teh letih se pri zidavi omenja še več drugih mojstrov s Celjskega, vendar pa njihovo delo ni natančno opredeljeno. To so bili Hans Raindel Huetter, Martin Schmidt iz Žalca, mojster Jernej Agave iz Žalca, ključavničarski mojster Gregor (Jörg Schlosser) iz Žalca, Hans Palsser iz Celja itd. Poleg njih pa so delovali še razni delavci, furmani in splavarji.⁶² Konec devetdesetih let so bila vsa večja dela in popravila zaključena, urejali pa so predvsem še stanovanjsko arhitekturo.⁶³

Dne 17. 1. 1600 je v Govče vkorakala protireformacijska komisija, okrepljena s številno vojsko.⁶⁴ Prve tri dni so demonstrativno razbijali cerkveno opremo, žalski župnik je pripravil veliko gostijo v čast odrešenikom katoliške vere, nato pa so 20. januarja v notranjost cerkve znosili tono razstreliva, ki je zgradbo v trenutku zravnal s tlemi. V zanosu so porušili še graščino Scharfenau,⁶⁵ obzidje, pomočnikovo

⁶¹ Podatki o nakupu prta, ogrinjala in zvonov v: StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računska knjiga za 10. 3.–8. 11. 1593.

⁶² Podatki povzeti po številnih računih in računskih knjigah iz devetdesetih let 16. stoletja (StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV).

⁶³ Predikant Weidinger je dal leta 1597 urediti še ločeno stanovanje za pomočnika v enem izmed stolpov (*»Thun bei dem grossen Thor«*). Za to je moral dati podreti nosilni zid in napraviti nov obok, morali so povečati okna, nato pa napraviti še dimnik za peč. Z delom jim ni uspelo končati do zime, zato je Weidinger dovolil svojemu pomočniku stanovati v svoji lastni hiši (StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV). To so tudi zadnji podatki o večjih prezidavah v Govčah. Delno povzeti tudi v: WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 134.

⁶⁴ Najpodrobnejši opis v sočasnem dokumentu, objavljenem v: LOSERTH 1906, cit. n. 4, pp. 693–698.

⁶⁵ Dne 25. 2. 1600 je Peter Puterer (Piterer) iz Dobrne (Neuhaus) v pismu zapisal, da so uničili tudi *»haus, ... welches ein alter edel- und landr-*

stanovanje v stolpu in zažgali 250 protestantskih knjig Janeza Weidingerja, ki jih je bil skril v skednju domačije.⁶⁶ Sam je z otroki in ženo v visoki nosečnosti zbežal v Celovec, od tam pa je nameraval oditi v Wittenberg.⁶⁷ Za tem se podatki o Weidingerju izgubijo. Na Celjskem je po radikalnih metodah protireformacijske komisije protestantsko gibanje hitro zamrlo, vsi ostali pobudniki te nove vere pa so se izselili ali pa se spreobrnil v katoliško vero.

Kakšna je bila podoba Govške cerkve na koncu zidave, dobro pojasnjujejo dokumenti iz graškega arhiva. Wastlerjeva rekonstrukcija bi v osnovi gotovo lahko še vedno veljala za precej pristno. Kot že rečeno, so bila morda okna na prezbiteriju drugačne, pravokotne oblike, vsa okna pa so bila verjetno zastekljena s pihanci, in zaščitena s kovinskimi rešetkami. Večji problem pri zunanji podobi še vedno predstavljata streha in stolp. Slednji je imel brez dvoma stene v višini ladje, kot je to izmeril Marbl, vendar Wastler tega na rekonstrukciji ni upošteval.⁶⁸ Logično bi bilo, da bi stolp služil zgolj kot stopniščni stolp za dostop do empor, kot je bil to primer pri večini centralnih protestantskih zgradb,⁶⁹ vendar pa proti temu govori dejstvo, da v prvem

mannsitz gewest« (LOSERTH 1906, cit. n. 4, p. 755). Verjetno so na starejših temeljih mnogo kasneje zgradili novo domačijo. Več o dvorcu: Ivan SROPAR, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Spodnja Savinjska dolina. Občine: Celje, Hrastnik, Laško, Zalec*, Ljubljana 1992, p. 44.

⁶⁶ Do današnjih časov sta se ohranili vsaj dve knjigi iz Govč, ki leta 1600 nista bili sežgani. Prva je Dalmatinova Biblija iz leta 1584, ki se danes hrani v Celju in ima na prvi strani lastnoročni podpis Janeza Weidingerja in latinski pripis, da so mu Biblijo podarili štajerski deželni stanovi leta 1586. Iz Govč se je ohranil tudi poškodovani primerek Trubarjevega Novega Testamenta. Vlado NOVAK, *Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva (Osutek)*, *Celjski zbornik*, 1, Celje 1951, p. 101; Vlado NOVAK, *Nov primerek Trubarjevega Novega testamenta*, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952 (ed. Mirko RUPEL), p. 178.

⁶⁷ ELZE 1877, cit. n. 53, p. 32; LOSERTH 1906, cit. n. 4, pp. 711–712; GUBO 1909, cit. n. 16, p. 226.

⁶⁸ Wastler je menil, da zvonik ni mogel biti tako nizek in da se je Marbl verjetno zmotil (WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 136). To je kritiziral že Marolt (MAROLT 1932, cit. n. 3, p. 177).

⁶⁹ Wastler je sicer trdil, da naj bi do empor vodil par lesenih stopnišč v notranjosti cerkve, kar pa je za 16. stoletje še precej nenavadno, čeprav pa trenutno druge rešitve ni mogoče podati. WASTLER 1890, cit. n. 11, p. 135.

nadstropju ni bilo nobenega portala. V Marblovih izmerah se kot izhod iz stolpa omenjajo le mala vratca z zapahom, ki so vodila nad obok prezbiterja. Vhod v stolp pa je vodil iz prezbiterja in ne iz ladijskega dela, kot je to narisal Wastler,⁷⁰ saj prvi Marbllov popis omenja tri portale v prezbiteriju (*»Die dreÿ Thür Im Chor ... aine in den steigen, da man auf den thurn gehet ...«*).⁷¹ Ko sta bila leta 1593 kupljena nova zvonova, so bili v zvoniku dozidani tudi štirje leseni podesti in zvončnica. Že Wastler se je v svojem tekstu naslonil na možnost, da bi zgornji del zvonika lahko imel leseno konstrukcijo, kar bi bilo glede na arhivske podatke mogoče,⁷² vendar sorodne konstrukcije, ki bi pomagale predočiti tovrstno strukturo, niso znane. Druga možnost bi bila, da so bili zvonovi nameščeni v lanterni oziroma zvončnici, ki bi stala na sredini strehe centralnega dela, kot je to najpogostejši primer pri sorodnih arhitekturah. Štirje podesti bi bili v tem primeru lahko zgrajeni med lesenim stropom v ladji in med to zvončnico. Pomemben podatek pri rekonstrukciji teh dveh možnosti bi lahko pomenila dolžina vrvi zvonov, ki sta bili dolgi po 24 klafter, vendar pa za zdaj tega dela cerkve še ni mogoče rekonstruirati.

Notranjost centralnega ladijskega dela so verjetno obkrožale empore, ki so slonele na stebrih, vendar pa se izdelava teh empor v dokumentih ne omenja. Logično bi bilo, da je bil venec stebrov pomaknjen bistveno bolj ob stene, kot je to izrisal Wastler. Njegova rekonstrukcija je namreč popolnoma nefunkcionalna, saj iz večine delov empore pogled na prižnico ni mogoč. Rekonstrukcijo tega avtorja pa bi lahko opravičevalo dejstvo, da je do nadstropja iz pritličja zares vodilo stopnišče, ki je zahtevalo večje širine empor. Iz kamnitih stebrov, ki so podpirali empore, so se morali, kot je zapisal že Wastler, nadaljevati leseni tramovi, ki so podpirali ravno krit lesen strop.⁷³ Oblike lesenih

Takšna stopnišča je mogoče zaslediti v evangeličanskih cerkvah z lesenimi emporami predvsem od 17. stoletja naprej (npr. Eisenach, Worms ...).

⁷⁰ Wastler ne omenja, kje je dobil podatek za svojo rekonstrukcijo, vendar Marolt domneva, da je verjetno to odkril med izkopavanjem ruševin. MAROLT 1932, cit. n. 3, p. 177.

⁷¹ StLA, Antiquum XI, Sch. 36, III.

⁷² Stolp se v dokumentih omenja nekajkrat kot »Glockenturm« še pred izdelavo zvonov.

⁷³ WASTLER 1890, cit. n. 11, pp. 131, 134–135. Raven lesen strop je bil najpogostejši primer stropov v protestantski arhitekturi in ga je zaradi bolj

delov, kot so strop, empore in klopi, iz arhivskih podatkov žal ni mogoče razbrati. Obok prezbiterija je bil zidan in je bil glede na slogovne značilnosti spomenikov tretje četrtine 16. stoletja na Štajerskem, na celotnem slovenskem ozemlju in tudi glede na ostale protestantske cerkve v nemško govorečih deželah oblikovan banjasto in prepređen z rebrovjem v gotski tradiciji. Glede na majhne dimenzije prezbiterija in postavitev zunanjih opornikov je bila obočna shema morda preprosta križno rebrasta.

Znano je tudi, da so bili v notranjosti razporejeni epitafii, ki so brez dvoma sodili v isti kvalitetni krog kot drugi ohranjeni štajerski protestantski epitafi. Ohranjena je omemba zgolj enega takšnega epitafa, na katerem je bila upodobljena klečeča moška figura.⁷⁴ Edini ostank govške cerkve, ki se je ohranil do današnjih dni, je kapitel, okrašen z akantovimi listi in grotesknimi maskami, ki se nahaja v celjskem Pokrajinskem muzeju (sl. 5). Cevc je ta kapitel interpretiral kot del prižnice ali krstilnika.⁷⁵ Glede na to, da so odkritja v graškem arhivu pokazala, da je bila prižnica lesena, v meritvah pa se zidani podpornik prav tako ne omenja, in da krstilnik ni bil klesan, je bil ta kapitel verjetno del kakšnega drugega kosa opreme. Celjski kapitel poleg svoje ne popolnoma pojasnjene prisotnosti v Govčah predstavlja tudi slogovno edinstven primer na Slovenskem, saj s svojimi antikizirajočimi oblikami in groteskami tu nima primere.

Še vedno pa ni razjasnjeno, kdo bi avtor celjskega kapitela lahko bil, čeprav je znana vrsta mojstrov, ki so delovali v Govčah. Ne bi bilo neverjetno, da so ta kapitel v Govče pripeljali iz dominikanskega samostana Novi Klošter. Predikant Maček je namreč dal leta 1589 iz tega samostana prepeljati nek kamnit kos, ki ga je mojster Salter nato primerno obdelal in vzdal »den thor under«, verjetno kot stopnico.⁷⁶

še akustike priporočal že Luther (26. 2. 1538). Günther GRUNDMANN, *Der Evangelische Kirchenbau in Schlesien*, Frankfurt am Main 1970, p. 13; Joseph Loe KOERNER, *The Reformation of the Image*, London 2004, p. 402.

⁷⁴ »... ein crucifix an einem ephitaphio vorn an ein knienden menschen ...« (LOSERTH 1906, cit. n. 4, p. 694).

⁷⁵ Cevc je to dekoracijo označil kot manieristično groteskno motiviko, ki pa spada bolj v 1. polovico 16. stoletja. Kapitel je pripisal klesarju starejše generacije. Cevc 1981, cit. n. 13, p. 175; Cevc 1989, cit. n. 13, p. 332.

⁷⁶ StLA, Antiquum XI, Sch. 37, IV, računska knjiga za 1590. Od priorja Novega Kloštra so v tem času tudi večkrat odkupili večjo količino strešnikov.

Nekaj takšnih »kosov« je dal Maček iz Novega Kloštra prepeljati že leto dni prej, vendar pa iz zapisov ni znano, kakšni so ti predmeti bili, razen da so bili različnih velikosti.

Uničenje je preživelo še nekaj predmetov, med drugim tudi eden od zvonov, ki ga je Martin von Saurau odnesel s seboj, vendar pa se je za njim kasneje izgubila vsaka sled.⁷⁷ V dnevih uničevanja cerkve je bilo posebej zaukazano ljudem, naj vendarle ne razbijejo vsega, ampak naj lepe kose zložijo na poseben kup, da jih bodo lahko kasneje uporabili pri zidavi drugih stavb. Znano je, da je dal župnik iz Žalca v svojo župnijo prepeljati »*mehreren und besten theil*«, med drugim tudi večje količine lepih strešnikov in macesnovih desk.⁷⁸

Centralna oblika govške cerkve se zdi precej nenavadna za naš prostor in vse od objave Wastlerjevega članka še ni doživela primerne analize in umestitve v krog sočasnih arhitektur, čeprav še zdaleč ne gre za edinstven primer tovrstne arhitekture. Podobne protestantske zgradbe je bilo moč najti skoraj po vsej Evropi, med drugim tudi na Štajerskem.

Protestanti so se v izgradnji prostorov, ki bi služili njihovemu bogoslužju, kjer je bila v središču pridiga, v 16. stoletju oprijeli dveh tipov arhitektur. Prvi, bolj razširjen in zlasti značilen za nemška področja, je bil tip zračnega pravokotnega prostora s stranskimi empormi, pogosto tudi v več nadstropjih, kjer prezbiterij ni več igral glavne vloge, a je bil največkrat še vedno prisoten.⁷⁹ Prve in za začetni razvoj najpomembnejše grajske kapele tega tipa so bile med drugim v Neuburgu na Donavi, Torgau in Schmalkaldnu.⁸⁰ Na našem področju pa je

⁷⁷ ROSOLENZ 1607, cit. n. 2, p. 41v. Po njem citirali tudi drugi avtorji.

⁷⁸ LOSERTH 1906, cit. n. 4, p. 696. Morda je šlo za macesnove deske lesenega stropa centralnega dela.

⁷⁹ Hipp je takšno obliko označil za manj primerno za protestantsko bogoslužje, veliko razširjenost tega tipa pa je pripisoval predvsem tradiciji (Herman Hipp, *Studien zur »Nachgotik« des 16. und 17. Jahrhunderts in Deutschland, Böhmen, Österreich und der Schweiz*, Tübingen 1979, p. 430). Bolj verjetno pa je, da je bil ta tip bolj razširjen zaradi prostorske praktičnosti, saj so bili prvi takšni prostori predvsem grajske kapele, ki so zahtevale praktično zunanjo obliko.

⁸⁰ Buchholz je odločno poudaril razlikovanje zasnove grajskih kapel in zgradb, namenjenih za bogoslužje širše skupnosti, ki so za dojemanje pro-

pomembna nekdanja protestantska cerkev v Celovcu, ki so jo kasneje prevzeli in predelali jezuiti, nato pa je postala stolna cerkev.⁸¹

Drugi tip protestantske arhitekture pa so bile na ovalu ali krogu zasnovane stavbe. Centralni ladijski prostor je namreč dobro služil zahtevi po preglednosti in dobri akustiki, kar je potrebovalo protestantsko bogoslužje s poudarkom na pridigi.⁸² Ta tip je bil v 16. sto-

testantske arhitekture večjega pomena. Friedrich BUCHHOLZ, *Protestantismus und Kunst im sechzehnten Jahrhundert*, Leipzig 1928, p. 24.

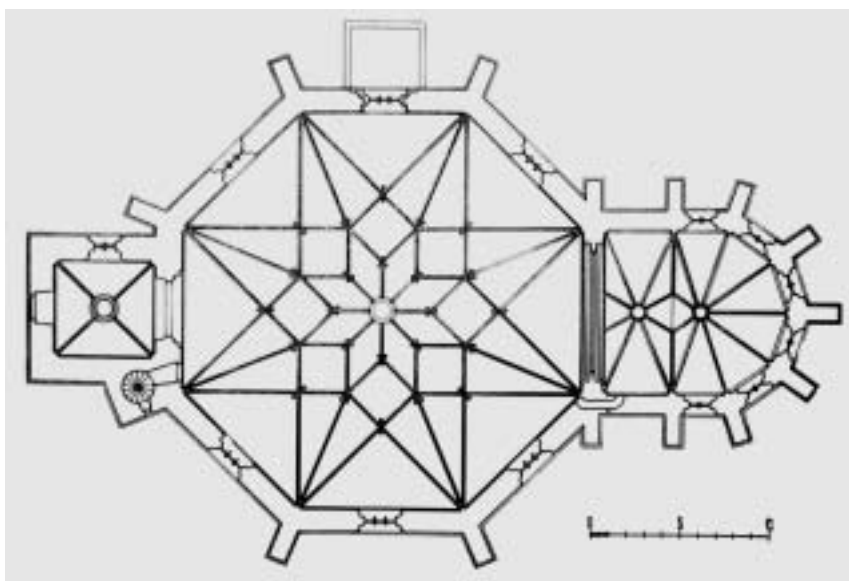
⁸¹ Buchholz jo opisuje celo kot najpomembnejšo arhitekturo okoli leta 1600 (BUCHHOLZ 1928, cit. n. 80, p. 25). Več podatkov o celovski protestantski cerkvi v: Wilhelm DEUER, *Die Protestantische Dreifaltigkeitskirche in Klagenfurt und ihre Umwidmung in eine Jesuitenkirche, Katolische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628. Katoliška Prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628. Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628* (ed. Werner DROBESCH), Klagenfurt–Ljubljana–Wien 1994, pp. 637–654; Wilhelm DEUER, *Architektur, Renaissance in Kärnten*, Klagenfurt 1996, pp. 158–160, 164 (oba s star. literaturo).

⁸² Wanckel omenja, da se je centralni prostor v protestantski arhitekturi razvil prav zaradi postavitve empor, ker jih je pri tovrstnem prostoru zaradi boljše preglednosti mogoče izdelati z večjimi površinami kot pa pri longitudinalni arhitekturi, kjer je globina empor plitvejša (Alfred WANCKEL, *Der deutsche evangelische Kirchenbau zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Wittenberg 1914, p. 52). Dve desetletji za njim je Wiesenhütter centralni prostor, ki je pravilni poligon ali v obliki križa, povezal s protestanti, ki so Boga postavljali v središče vsega (WIESENHÜTTER 1936, cit. n. 36, p. 85). Renate Wagner-Rieger je protestantske cerkve poligonalnega tlorisa v Avstiji obravnavala povsem ločeno od sorodne sočasne arhitekture in jih označila kot »zasnove ... ki hočejo združevati renesančni prostor s tradicionalno arhitekturo«, vendar pa po besedah avtorice te zgradbe ostajajo na lokalni ravni (Renate WAGNER-RIEGER, *Die Baukunst des 16. und 17. Jahrhunderts in Österreich. Ein Forschungsbereich, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 20, 1965, p. 208). Eden prvih se je stavbnega tipa, kot se pojavlja v Govčah, pri nas lotil Emilijan Cevc, ki pa sorodnih arhitektur v srednji in severni Evropi verjetno ni poznal, saj je napisal, ta ta cerkev ni prevzela »v nemških deželah udomačenega podolžnega tlorisa« (CEVC 1966, cit. n. 15, p. 65). Šumi je centralni prostor govške cerkve označil kot primerne za Luteransko bogoslužje, vendar pa je centralni prostor povezoval tudi s simbolom osamosvojitve človeka v tem času in statusu človeka, ki je »zavzel mesto božanstva« (ŠUMI 1997, cit. n. 8, p. 14). Njegovo stališče je v nasprotju z osnovami protestantizma, ki nikoli ni enačilo človeka z božanstvom. Čeprav je isti avtor 1966 zapisal, da se tip arhitekture izvira iz obširne skupine starejših enako zasnovanih arhitektur in poskušal najti vzporednice (ŠUMI 1966, cit. n. 13, p. 132), pa je tri desetletja kasneje začel trditi prav nasprotno, in sicer da vzori za

RAZPRAVE IN ČLANKI

5. Kapitel nekdanje cerkve v Govčah, Pokrajinski muzej Celje

6. Cerkev Naše Gospe in Karla Velikega v Karlovem v Pragi (1352–1575)

letju pogostejši za zgradbe, namenjeni večji lokalni skupnosti. Poligonalne izvedenke takšnih stavb s prezbiterijem ali brez so protestanti prevzeli iz starejše arhitekture.

Idealno izhodišče za tovrstno skupino protestantskih cerkva so uresničevale tri gotske arhitekture:⁸³ dvanajsterokotna samostanska cerkev z emporami v Ettalu (1350–75), osmerokotna cerkev Naše Gospe in Karla Velikega v Karlovem v Pragi (1352–1575) (sl. 6) in nedokončana šesterokotna cerkev Lepe Marije v Regensburgu (1519–38).⁸⁴ Vse te cerkve so imele tudi poligonalno zaključen kor, ki je bil znotraj obokan z rebri. Tip šest-, osmero- in dvanajsterokotne ladje se je nadaljeval tudi v protestantskem stavbarstvu, medtem ko prostorov v obliki drugih poligonov v tlorisih tovrstnih cerkva v zgodnjem obdobju ni mogoče zaslediti. Dvanajsterokotni prostor je zelo verjetno tudi pri Lutheranski arhitekturi obdržal svoj simbolični pomen.⁸⁵ Hipp je poudaril tudi, da so bile protestantske cerkve edine, ki so nadaljevale tradicijo poligonalne oblike v postgotškem slogu, medtem ko je katoliška stran to zasnovo uporabljala zgolj za kapele.⁸⁶

govško stavbo še niso pojasnjeni in da gre za novi stavbni tip centralne oblike (ŠUMI 1996, cit. n. 8, p. 200). Precej neutemeljeno razlago tega tipa arhitekture je zapisal tudi Emilijan Cevc v Enciklopediji Slovenije, ko je trdil, da »osrednji stavbni tip je v protestantski sakralni arhitekturi dokaj izjemen in namenu manj ustrezen«, a da se je ta tip udomačil na Štajerskem (CEVC 1989, cit. n. 13, p. 332). Pred leti je isti avtor nasprotno trdil, da je »centralna ladja z emporami ustrezala Luthrovi želji po prostoru za pridigo« (CEVC 1981, cit. n. 13, p. 174). Enako kot Cevc je cerkev v Govčah kot izjemno v širšem evropskem okviru brez posebnih utemeljitev označila tudi Ana Lavrič (Ana LAVRIČ, Hrenov odnos do cerkvene umetnosti, *Hrenov simpozij v Rimu* (ed. Edo ŠKULJ), Celje 1998, p. 322). O pomenu protestantskega prostora je med zadnjimi pisal Koerner, ki pa je centralno zasnovana arhitekturo obravnaval zgolj v okviru zgodnjega 18. stoletja (KOERNER 2004, cit. n. 73, pp. 402 ff).

⁸³ Karl Emil Otto FRITSCH, *Der Kirchenbau des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart*, Berlin 1893, p. 18.

⁸⁴ Za cerkev je bil izdelan zgolj model, po njem pa grafike, ki so bile precej razširjene, čeprav cerkev po teh načrtih nikoli ni bila v celoti postavljena. Leta 1542 so jo prevzeli protestanti.

⁸⁵ Za govško cerkev enako tudi: MENAŠE 1998, cit. n. 13, p. 138.

⁸⁶ HIPPI 1979, cit. n. 79, p. 340. Marolt si med drugim ni znal pojasniti centralne oblike v protestantski arhitekturi, saj je tovrstno obliko povezoval zgolj s cerkvijo sv. Petra v Rimu (MAROLT 1932, cit. n. 3, p. 170).

Protestanti so najpogosteje prevzeli le takšno starejšo tlorisno zasnovo,⁸⁷ medtem ko so notranjost prilagodili svojim potrebam. Prezbitarij, ki ni imel več osrednje funkcije, so pogosto celo opuščali, namesto poligonalne pa je včasih dobil tudi pravokotno obliko. Tudi strop nad centralnim prostorom za vernike, ki je bil v predhodnem tipu obokan z gotskimi rebri, je bil v protestantskih cerkvah nadomeščen s preprostim odprtim ostrešjem ali ravnim lesenim stropom, v bolj bogatih primerih pa tudi že s kupolo.⁸⁸ Zunanje stene so bile zelo pogosto podprte z zunanjimi podporniki, ki so utrjevali zunanjo lupino zaradi pritiska empor in strešne konstrukcije.⁸⁹ Najpogosteje so osrednji prostor obdajale emfore, ki so stale na stebrih ali pa so se opirale na konzole. Vsekakor je nov tip bogoslužja prinesel nove funkcionalne rešitve, ki niso bile združljive s tradicionalno gotsko arhitekturo, in te arhitekturne spremembe lahko le stežka označimo kot renesančne v smislu italijanske renesanse,⁹⁰ temveč je šlo le za nadgradnjo starejšega stavb-

⁸⁷ Pri interpretaciji zgodnje protestantske arhitekture in prevzemanju starejših oblik je pomembna opazka Grashoffa, ki je zapisal, da tovrstna arhitektura ni imela nikjer nekega posebnega sloga, temveč samo svoj gradbeni tip znotraj sloga tega časovnega okvira. Ehler W. GRASHOFF, *Raumprobleme des protestantischen Kirchenbaues im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 1938, p. 7.

⁸⁸ Tip ostrešja je bil pogosto odvisen tudi od lokalne gradbene tradicije, način izdelave lesenega stropa je variiral predvsem na območjih, kjer so bila razvita lesena arhitektura ali tovrstna ostrešja nasploh.

⁸⁹ Cevc je zapisal, da so notranjost cerkve verjetno sprva hoteli obokati, o čemer naj bi pričali zunanji oporniki (CEVC 1966, cit. n., p. 65). Šumi je tovrstno konstrukcijo pripisal celo arhitektu Pigratu osebno, ki naj bi se prilagodil štajerskemu tradicionalnemu okusu do te mere, da je posnemal gotske oblike (ŠUMI 1966, cit. n. 13, p. 129).

⁹⁰ Kot renesančno je cerkev v Govčah označil že Orožen (OROŽEN 1879, cit. n. 3, p. 627), za njim pa še Renate Wagner-Rieger (WAGNER-RIEGER 1965, cit. n. 82, p. 208), po slednji pa je te trditve verjetno prevzel tudi Cevc (CEVC 1966, cit. n. 15, p. 65; CEVC 1981, cit. n. 13, p. 174). Na tovrstno slogovno opredelitev zgradbe pa se ni zanašati na Guba, ki je z opisom, da je stavba bila dvopolna dvorana s križnorebrastim obokom, očitno po pomoti opisoval prostor v Žalcu, znan tudi kot »Lutrovska kapela« (GUBO 1909, cit. n. 16, p. 225). Zlasti ni mogoče protestantske centralno zasnovane arhitekture enačiti z vplivi italijanske renesanse, saj so se protestanti zelo verjetno hoteli oddaljiti od oblik, ki so prihajale iz katoliške Italije, predvsem iz Rima. Menaše je tovrstno obliko primerneje označil kot protisrednjeveško, ki pa je vseeno temeljila na poznosrednjeveških idejah (MENAŠE 1998, cit. n. 13, p. 140).

nega tipa.⁹¹ Značaj notranjosti protestantskih prostorov 16. stoletja je bil zaradi reduciranja nekaterih dotedanjih tradicionalnih gotskih oblik v literaturi za razliko od katoliškega pogosto označen kot profan.⁹² Zaradi centralne zasnove in nove želje po dobri preglednosti, zlasti pogleda na prižnico, je bila tovrstna arhitektura celo primerjana s sodobnimi gledališči, ki so imela sorodne zahteve po ureditvi prostora, vendar pa gre v primerih tovrstnih zgradb za naslon na sodobne predstavitve antičnih gledališč.⁹³ V tem pogledu bi na centralnih protestantskih cerkvah lahko iskali renesančne elemente. Notranjost takšnega »antičnega« gledališča v obliki polkroga je upodobljena že v beneški tiskani verziji Terenca leta 1497.⁹⁴ »Gledališče za pridiganje« v obliki amfiteatra pa si je zamislil Leonardo da Vinci v eni svojih arhitekturnih skic.⁹⁵

Kljub temu, da so protestanti zahtevali neokrašenost cerkva, je večina njihovih cerkva 17. stoletja vsebovala precej umetelno izdelanih elementov. Skoraj brez izjeme so bile bogato dekorirane z

⁹¹ Buchholz je podobno trdil, da se zgodnja protestantska arhitektura sploh ni bistveno razlikovala od poznogotske arhitekture. BUCHHOLZ 1928, cit. n. 80, p. 23.

⁹² V slovenskih virih sicer ni mogoče zaslediti namernega zavračanja katoliško-sakralnega videza bogoslužnih prostorov, vendar pa je takšno stališče izpričano npr. za francoske hugenote, katerih arhitektura je bila slogovno zelo blizu tipu govške cerkve. Ti so se izogibali kateri koli povezavi s katoliškimi cerkvami in zato njihova arhitektura ni imela elementov kot so križi, transept, ladje, zvoniki in celo krogovičje v oknih. David THOMSON, Protestant Temples in France c. 1566–1623. A Pilot Study, *L'église dans l'architecture de Renaissance*, Paris 1995, p. 247.

⁹³ Primerjavo med preglednostjo centralno zasnovane stavbe na podlagi Goethejevega vtisa o rimskem amfiteatru na njegovem popotovanju po Italiji z evangeličanskimi sakralnimi zgradbami je naredil Bratke (Paul BRATKE, *Theorie des evangelischen Kirchengebäudes. Ein ergänzendes Kapitel zur evangelischen Liturgik*, Stuttgart 1906, pp. 198–200), s sodobnimi gledališči 16. stoletja (konkretno z gledališčem Globe v Londonu) pa je protestantske cerkve primerjal Gemann (Georg GERMANN, *Der protestantische Kirchenbau in der Schweiz*, Zürich 1963, pp. 17ss).

⁹⁴ Istočasno je izšla tudi nemška verzija, vendar pa ta ni vsebovala tovrstne grafike, leto dni prej pa je bilo v verziji iz Strassburga upodobljeno le fantastično zasnovano gledališče z emporami v nadstropjih, ki pa je bilo zgolj severnjaška predstava antičnega gledališča. Hans Heinrich BORCHERT, *Das europäische Theater im Mittelalter und in der Renaissance*, Leipzig 1935, pp. 82–83, 97.

⁹⁵ Institut de France, Paris, Manuscrit B, fol. 52r. Objavljeno v: Alberto SARTORIS, *Léonard. Architecte*, Paris 1952, p. 173.

RAZPRAVE IN ČLANKI

7. Tempelj v Lyonu, ok. 1564, notranjščina

rezbarijami ali poslikavami empore in prižnice, tako lesene kot tudi kamnite. Pogosto je bilo bogato izdelano tudi arhitekturno okrasje, npr. kapiteli stebrov ali pa obok, prepreden z gotskim rebrovjem. Razlike med dekoriranimi in asketsko izdelanimi prostori so bile seveda močno odvisne od regije in zahtevnosti izdelave. Protestanti so umirjenost in nerazsipnost pri opremljanju notranjosti svojih cerkva sicer enačili tudi s potekom bogoslužja v strogem redu in zbranosti.

Tip centralne poligonalne arhitekture v protestantskem stavbarstvu 16. stoletja, ki mu pripada tudi govška cerkev, je bil zlasti priljubljen na območjih, ki so bila obrobna samim nemškim protestantskim središčem in kjer so cerkve v času protireformacije utpele tudi

največ škode.⁹⁶ Njihove podobe so največkrat znane zgolj iz sekundarnih virov. Največ takšnih stavb je verjetno nastalo v Franciji, katerih podobe predstavljajo pomemben vir informacij za raziskavo tovrstnih zgradb tudi drugje po Evropi. Najbolj znane molilnice oziroma »templji«⁹⁷ centralnega tlorisa so bili v Lyonu (ok. 1564) (sl. 7), La Rochellu (1577–1603), Dieppu (1600–1606), Caenu (1611–1612), govški cerkvi pa je bil po tlorisu najbolj soroden lesen tempelj v Quevillyju pri Rouenu, ki je imel obliko dvanajsterokotnika, v notranjosti je empore podpiralo ducat stebrov, vendar pa ta tempelj ni imel prezbiterija.⁹⁸

Na nemškem območju je bila za primerjavo s cerkvijo v Govčah zlasti pomembna dvojna protestantska cerkev v Hanavu (sl. 8–10),⁹⁹ ki je bila uničena šele v drugi svetovni vojni, vendar kasneje ni bila obnovljena. Arhitekturno telo stavbe, ki je bila zgrajena do leta 1597, sta sestavljali dve zgradbi: osmerokotna nizozemska ter dvanajsterokotna valonska, na sredini ju je povezoval zvonik, ob straneh pa še dva stopniščna stolpa. Valonska stran je imela enako ladijsko zasnovo kot govška cerkev, vključno z zunanjimi oporniki in vencem stebrov v notranjosti, ki so podpirali empore, iz njih pa so izhajali tudi leseni tramovi, ki so podpirali strop. V notranjosti je bilo vse do leta 1654 ostrešje odprto, potem so napravili leseni kasetirani strop. Ta arhitektura se razlikuje od Wastlerjeve rekonstrukcije govške cerkve predvsem po zunanosti, saj je imela hanauska cerkev vzdolž vseh sten polkrožno zaključena okna z gotskimi krogovičji, zunanji stopnjevani oporniki so bili zaključeni s stiliziranimi fialami, najbolj značilen del pa je predstavljala izredno visoka streha, zlasti na valonskem delu, ki je bila še dodatno okrašena z raznimi okni in stolpiči.

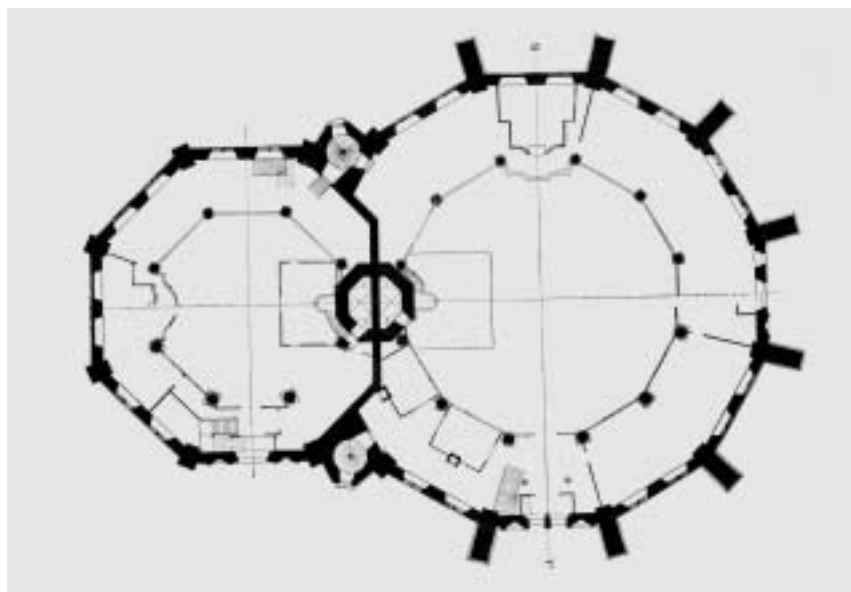
⁹⁶ Brathe je omenil, da je bila centralna arhitektura v 16. in 17. stoletju v protestantski Nemčiji skoraj neznana. O centralno zasnovanih stavbah v zahodnem delu Nemčije in na Poljskem je pisal Wiesenhütter. BRATHE 1906, cit. n. 93, p. 196; WIESENHÜTTER 1936, cit. n. 36, pp. 85–89.

⁹⁷ Za francoske protestantske molilnice se je skoraj izključno uporabljal ime tempelj. Na področju Evrope je tovrstna francoska arhitektura najbolj zavestno nastopala kot izrazito protikatoliška in se je hotela tako po videzu kot poimenovanju oddaljiti od katoliške predstave sakralnega prostora.

⁹⁸ Literatura o francoskih protestantskih templjih citirana v: THOMSON 1995, cit. n. 90, pp. 245–256.

⁹⁹ Pomembnejša literatura o tej cerkvi: A. WINKLER, J. MITTELSDOFF, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Hanau*, Hanau 1897, pp. 118–153; Fried LÜBBECKE, *Hanau. Stadt und Grafschaft*, Köln 1951, pp. 178–187.

RAZPRAVE IN ČLANKI

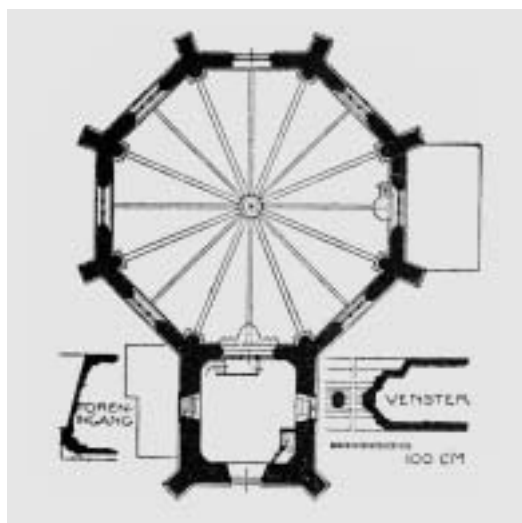
8. Dvojna protestantska cerkev v Hanavu, do 1597, tloris

9. Dvojna protestantska cerkev v Hanavu, do 1597, notranjščina valonskega dela

10. Dvojna protestantska cerkev v Hanavu, do 1597, zunanjščina

11. Cerkev v Willemstadu na Nizozemskem, 1597–1607

Ena redkih danes še obstoječih arhitektur, ki se zgolj po tlorisni zasnovi približuje govški, je protestantska cerkev v Willemstadu na Nizozemskem (sl. 11),¹⁰⁰ ki je nastala v letih 1597–1607 in je bila prva protestantska cerkev v tej deželi. Ladijski del je osmerokoten in na vogalih podprt z zunanji oporniki, prezbitarij pa je v tlorisu kvadratne oblike z dvema zunanji opornikoma. Zunanost prezbitarija je masivna in mnogo višja od samega ladijskega dela, kar je rezultat načrtovanega zvonika, ki naj bi se dvigal direktno nad prezbitarijem, vendar ta ni bil nikoli dokončan. Ladijski del je krit z visoko streho z lanterno, okna pa so velika in polkrožno zaključena. Notranjost dela za vernike je krita s prostorno kupolo, ki sloni na rebrih, ki se naslanjajo na mnogo močnejše polstebre v kotih ladijskega dela. V notranjosti ni empor. Čeprav ta rešitev prekritja centralnega prostora ni sorodna z govškim primerom, je tu zanimiva postavitev notranjih nosilcev ostrešja. Pri primeru cerkve v Govčah so se nekateri avtorji spraševali o njihovi prvotni postavitvi in kot drugo rešitev vzeli v poštev tudi postavitev ob steno, kot je to primer prav v Willemstadu.¹⁰¹

V 17. in 18. stoletju se je tip poligonalno zasnovanega prostora z emporami obdržal po severnih deželah,¹⁰² čeprav tudi v tem času v znatno manjšem številu kot stavbe pravokotnega tlorisa. Protestantske centralno zasnovane stavbe so se začele razvijati še v več sme-

¹⁰⁰ Murk Daniël OZINGA, *De Protestantsche Kerkenbouw in Nederland*, Paris – Amsterdam, 1929, pp. 13–17.

¹⁰¹ Ta problem je težil predvsem Marolta, ki pa glede na njegov opis ni natančno vedel, kaj emporje so in zakaj so koristne v protestantskem bogoslužju, zato mu je Wastlerjeva rekonstrukcija »nekakega lesenega hodnika, ki se je vil ob notranjih stenah ...« brez ustreznega pojasnila delala precej preglavic. Postavitev stebrov v sredino se mu je zdela velika posebnost, »v sodobnem arhitektonskem gradivu pa redek, skoraj osamljen pojav«. Vseeno je na koncu precej skeptično potrdil Wastlerjevo rešitev, saj se mu je zdela konstrukcija z emporami bolj verjetna kot pa to, da bi strop podpiral sredi prostora stoječ venec kamnitih stebrov, nadgrajenih z lesenimi tramovi, kar se mu je zdelo estetsko nevzdržno (MAROLT 1932, cit. n. 3, p. 178). Curk je povzel to domnevo, kot tudi vse druge, po Maroltu (CURK 1967, cit. n. 13, p. 32). Tovrstna rešitev se mu je enako kot starejšemu avtorju zdela edina mogoča kot konstrukcija za podporo lesenega stropa. Svojega mnenja o emporah ni izrazil. Tudi Stelè se je problema empor lotil bolj previdno in po krajši dilemi vseeno sprejel Wastlerjevo rekonstrukcijo prostora (STELÈ 1952, cit. n. 13, pp. 136, 138). Na Maroltov dvom se je naslonil tudi Šumi (ŠUMI 1966, cit. n. 13, p. 130).

¹⁰² Primere za vzhodno Evropo našteva Wiesenhütter. WIESENHÜTTER 1936, cit. n. 36, pp. 85–89.

reh (v obliki križa, nepravilnih centralnih oblik ...). Tradicionalno obliko oktogona z notranjimi emporami ima cerkev v Rellingenu pri Hamburgu (1754–1757), po njej pa je prevzela obliko tudi cerkev v Niendorfu pri Hamburgu (1775–1780).¹⁰³

V Untersuhlu in Kauschwitzu na Saškem se nahajata dve evangeličanski cerkvi, ki sta bili zgrajeni na temeljih nekdanjih stolpov in tako kažeta na možnost spremembe nekdanje profane arhitekture v prostor, namenjen novemu bogoslužju.¹⁰⁴ Zlasti zunanjščina cerkve v Kauschwitzu z visoko streho, okrašeno s stolpiči in kupolasto krito zvončnico, s stopniščnim stolpom in poligonalnim prezbiterijem z zunanjimi oporniki predstavlja tipično zasnovo centralne protestantske zgradbe, kot se je razvila v 16. stoletju in je bila prisotna tudi na govški cerkvi. Notranji centralni prostor obdajajo tudi dvonadstropne lesene empole, krit pa je z značilnim ravnim lesenim stropom.¹⁰⁵

Na alpskem ozemlju centralno zasnovan prostor v 16. stoletju ni bil novost, saj je bil v tradicionalni arhitekturi prisoten pri tlorisnih oblikah kapel in kostnic. Zlasti v gotskem obdobju so s poligonalno oblikovanim centralnim prostorom z zunanjimi oporniki in petosminsko zaključenim prezbiterijem le-te delno primerljive s tlorisom cerkve v Govčah. Na Avstrijskem Koroškem sta takšni zgradbi npr. kapela sv. Leonarda v Waidschachu in kostnica v Metnitzu, na Avstrijskem Štajerskem pa ima osmerokotni osrednji del in poligonalno zaključen prezbiterij z zunanjimi oporniki kostnica sv. Ahacija in Ane pri cerkvi v Neumarktu (1438).¹⁰⁶ Te centralne arhitekture pa kljub lokalni udomačenosti zelo verjetno niso imele pomembnejšega vpliva na protestantske zgradbe.¹⁰⁷

Poleg govške cerkve je kot druga centralna protestantska zgradba na tem območju znana cerkev v Rottenmannu na Štajerskem, katero je dal med leti 1578–1579 sezidati Hans Friedrich von Hofmann. Cerkev je bila okroglega tlorisa in krita s kupolo, imela pa je

¹⁰³ Več primerov še v: HIPPEL 1979, cit. n. 78, p. 341.

¹⁰⁴ Florian MONHEIM, *Dorfkirchen in Östlichen Deutschland*, Köln 1991, pp. 116, 119.

¹⁰⁵ Notranjost naj bil bila predelana šele v letih 1763–64. O tej cerkvi je objavljeno zelo malo literature in prvotna predelava v protestantsko cerkev ni znana. MONHEIM 1991, cit. n. 104, p. 119.

¹⁰⁶ Kostnica ima dve nadstropji, spodnji del podpira središnji steber. Več o centralnih kapelah na Štajerskem: Joseph SCHEIGER, *Über Rundcapellen in Steiermark*, *Mittheilungen der k.k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale*, 11, Wien 1859, p. 49.

¹⁰⁷ Za koroško tako tudi: DEUER 1996, cit. n. 81, p. 163 (s star. literaturo).

tudi kvadratno preddverje.¹⁰⁸ Po svoji zasnovi močno spominja na francoske templje, zlasti na Lyonskega. Po nekaterih predvidevanjih bi bila lahko celo delo mojstra Pigrata ali pa Franza Marbla,¹⁰⁹ vendar pa so ti zaključki brez trdne osnove. Konec 16. stoletja so tudi drugod po Štajerski in Kranjski protestanti gradili objekte za svoje bogoslužje, katerih oblike niso več znane, verjetno pa bi bilo, da so poligonalno zasnovane imele tudi nekatere izmed njih.¹¹⁰ Poligonalni, predvsem osmerokotni tlorisi pa so bili v 2. polovici 16. stoletja uporabljani na Štajerskem in Koroškem zlasti v profani arhitekturi. V Gradcu sta leta 1588 Anton Marbl, brat Franca Marbla, in Giacomo della Porta postavila t. i. »*Glockenturm*«, večnadstropni stolp osmerokotne zasnove s kupolasto streho z laterno (prenovljena leta 1691). Tradicija značilnih protestantskih centralnih stavb, kot sta bili govška in domnevno tudi rottenmannska, se v poreformacijskem času na Štajerskem ni nadaljevala. V 17. stoletju pa se je začel razvoj baročnih centralnih arhitektur, ki pa se enako niso navezovala na centralno zasnovano protestantsko arhitekturo.¹¹¹

Na Slovenskem je bila sočasno z govško cerkvijo sezidana tudi cerkev v Svetem pri Komnu, ki je zgrajena v obliki nepravilnega osmerokotnika s poligonalno zaključenim prezbiterijem, novejši in višji prezbiterij pa je bil dodan v naslednjem stoletju, ko je bila predelana tudi notranjščina. Kljub temu, da ta cerkev ni imela zunanjih opornikov, je morala biti njena zunanost precej sorodna govški, še posebej, če upoštevamo domnevo, da naj bi bila prvotna okna v Svetem okrogle

¹⁰⁸ Opis tudi v: KOHLBACH 1961, cit. n. 21, p. 111; ŠUMI 1966, cit. n. 13, p. 131; Eberhard HEMPEL, *Steiermark (ohne Graz)*, Wien 1982 (Dehio – Handbuch die Kunstdenkmäler Österreichs), p. 411. Zgradba takšne zunanjščine je upodobljena pred Rottenmannom tudi na Vischerjevi grafiki iz 1681 (Georg Matthaeus VISCHER, *Topographia Ducatus Stiriae*, 2, 1681 (ed. Anton Leopold SCHULLER, Graz 1976), p. 357), kar pa je zelo nenavadno, saj naj bi bila cerkev leta 1599 uničena. Šumi je to cerkev neutemeljeno primerjal z »italijansko renesančno klasiko« (ŠUMI 1966, cit. n. 13, p. 131).

¹⁰⁹ KOHLBACH 1961, cit. n. 21, p. 111.

¹¹⁰ Osnovna literatura s popisi cerkva je: ROSOLENZ 1607, cit. n. 3; KHEVENHILLER 1721–1726, cit. n. 5, pp. 2205–2220 (oba za Štajersko); STELÈ 1952, cit. n. 13, pp. 134–142 (za območje današnje Slovenije).

¹¹¹ Renate Wagner-Rieger je sicer zapisala, da se je oblika protestantskih cerkva iz 2. polovice 16. stoletja, med katerimi omenja tudi tisti v Rottenmannu in Govčah, prenesla na katoliške cerkve, kar je neutemeljena trditev. Avtorica sicer kot primer omenja Neuhaus, kjer pa je bila kapela okroglega tlorisa (in ne cerkev) uporabljena kot prezbiterij nove cerkve in je zato vplivala zgolj na obliko te, kasneje povečane zgradbe. WAGNER-RIEGER 1965, cit. n. 72, p. 208.

oblike,¹¹² in v primeru, da je bila oblika strehe tudi pri Govški zares takšna, kot si jo je zamislil Wastler.¹¹³ Notranjost cerkve v Svetem pa se precej razlikuje od protestantskih po konstrukciji ostrešja, ki je v tem primeru dežnikasto in se opira na središčni steber.

Primerjava nekdanje cerkve v Govčah kaže na številne sorodnosti s sočasno sorodno arhitekturo v drugih deželah, kjer so si v poznem 16. stoletju protestantske skupnosti začele graditi svoje bogoslužne objekte, hkrati pa je ta primerjava pomagala razjasniti nekatere nejasnosti glede videza zgradbe, čeprav celotna podoba še vedno ostaja predvsem na ravni domnev. Še vedno tudi ni znano, kje je Pigrato dobil zamisel za centralno zasnovo. Pojasnilo za to bi morda lahko iskali v protestantskih cerkvenih registrih za Gradec,¹¹⁴ kjer je poleg ostalih rokokodelcev zabeleženo veliko število zidarjev in gradbenih mojstrov italijanskega porekla, ki so pripadali novi veri. Zelo verjetno je, da je bil Pigrato tudi sam protestant in so mu bili znani načrti za centralno zasnovane cerkve. Žal do sedaj še ni bila opravljena raziskava o tovrstnih protestantskih arhitekturah 16. stoletja širom po Evropi, vendar zgradba v Govčah pri Žalcu sodi med najzgodnejše znane primere na nemško govorečem področju. Nadaljnja izkopavanja v Govčah bi brez dvoma prinesla še dodatne podatke o tem nekdanjem verskem središču.¹¹⁵

¹¹² ŠUMI 1966, cit. n. 13, p. 129.

¹¹³ Nastanek cerkve in izvor tega arhitekturnega tipa v Svetem v drugi polovici 16. stoletja sicer še nista popolnoma razjasnjena, vendar pa vpliva protestantskih zgradb na tem področju, kjer je bil Lutrov nauk močno razvit, ni mogoče popolnoma izključiti.

¹¹⁴ StLA, Handschrift 1285/1–4. Drugo znano cerkev na slovenskem Štajerskem pri gradu Betnava je med leti 1588–90 prav tako zgradil arhitekt italijanskega porekla Benedikt de Riva, vendar podrobnejše raziskave o tem še niso bile opravljene (WASTLER 1897, cit. n. 11, p. 51).

¹¹⁵ Takšne raziskave so bile npr. od leta 1990 naprej narejene na lokaciji nekdanje protestantske cerkve v Neuhausu na Avstrijskem Štajerskem, kjer so bili izkopani in konzervirani temelji. O tem: Diether KRAMER, Die evangelische Kirche von Neuhaus – Trautenfels. Zur Geschichte eines im Zuge der Gegenreformation 1599 zerstörten Gotteshauses, *800 Jahre Steiermark und Österreich 1192–1992. Der Beitrag der Steiermark zu Österreichs Größe* (ed. Othmar PICKL), Graz 1992, pp. 243–246. Ostanki cerkve v Govčah pri Žalcu ležijo danes nekaj deset metrov severno od avtoceste pri izvozu za Žalec. Skupina dreves, ki raste sredi obdelanih njiv, prerašča kup kamenja in še vedno kaže na nekdanjo centralno zasnovo in veličino te zgradbe. Edini zemljevid, ki ima vrisan nekdanji kraj Scharfennau, je objavil Pirchegger, vendar pa je prava lokacija na tem zemljevidu geografsko precej zgrešena (PIRCHEGGER 1962, cit. n. 14, priloga).

DIE PROTESTANTISCHE KIRCHE IN GOVČE BEI ŽALEC

Die Kirche in Govče bei Žalec (Scharfenau bei Sachsenfeld) ist neben der noch erhalten gebliebenen sogenannten »Lutherkapelle« von Schloss Sevnica der einzige protestantische Bau in Slowenien, von dem man heute noch weiß, wie er einst ausgesehen hat. Die Kirche von Govče wurde in den beiden letzten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts erbaut und im Januar 1600 von der Gegenreformationskommission zerstört. Wegen ihrer Monumentalität und der ungewöhnlichen Form als Zentralbau wurde sie in der Zeit der Gegenreformation selbst von den Katholiken gerühmt. Jakob Rosolenz beschrieb die Kirche 1607 in seinem Werk *Gründlicher Gegenbericht auf den falschen Bericht ...* mit den Worten: »ein schön/ köstlich vnnd stattlich Gebäw/ von 20. Pfeilern mit Marmelstainern Quaterstucken erhebt/ vnd in die runde geviert ... und stambt einem viereckigen Freythoff/Streichwehren und Thurn versehen ...«. Franz Christoph Khevenhiller übernahm diese Beschreibung später in seinem Werk *Annales Ferdinandeae*, das in den Jahren 1721–1726 gedruckt wurde.

Erste Schritte zur Erforschung der Kirche unternahm 1877 Ignac Orožen, der auch als Erster den Namen Scharfenau mit dem heutigen Govče in Verbindung brachte. Er begann mit Ausgrabungen und entdeckte dabei das Fundament eines zwölfseitigen Gebäudes mit äußeren Strebepfeilern umgeben von einer viereckigen Umfassungsmauer mit vier Türmen. Orožen veröffentlichte seine Untersuchungen nebst einem Plan im Jahr 1879 (Abb. 1). Bald darauf entdeckte Josef Wastler bei weiteren Ausgrabungen Überreste eines polygonalen Grundrisses sowie Überreste von zwölf Pfeilern im Inneren des zentralen Teiles. Im Landesarchiv in Graz entdeckte er darüber hinaus einen umfangreichen Stoß von Dokumenten, die mit dem Bau dieser protestantischen Kirche in Verbindung gebracht werden konnten. Darunter fanden sich unter anderem die Ausmessungen der Kirche aus dem Jahr 1586, durchgeführt von dem Architekten Franz Marbl. Wastler war es daher möglich, einen Aufriss des Baues anzufertigen (Abb. 2). Wastlers 1890 veröffentlichter Artikel war bis heute die zuverlässigste Quelle zur Entstehungsgeschichte der Zentralkirche in Govče und seine Rekonstruktion wurde in alle Übersichtswerke zur Kunst des 16. Jahrhunderts in Slowenien übernommen. Allerdings waren seit damals keine weiteren Nachforschungen angestellt worden. Im vergangenen Jahr konnten bei einer Durchsicht von Archivalien, die sich im Steirischen Landesarchiv befinden, zahlreiche neue Einzelheiten entdeckt werden, die zur Rekonstruktion dieser evangelischen Kirche beitragen, zudem wurde sie zum ersten Mal überhaupt in den Kreis verwandter europäischer Architektur eingefügt.

Die Anfänge des Baubeginns reichen in das Jahr 1577 zurück, als die Protestanten aus dem Kreis Celje ein Baugesuch einreichten. Mit dem Entwurf der Kirche wurde der in Slovenske Konjice lebende Architekt Pietro

Antonio Pigrato beauftragt. Pigrato war als Architekt für Verteidigungsbauten einige Jahre zuvor aus der Lombardei gekommen und arbeitete bei Meistern wie Domenico d'Allio und Valentino Trevano in Maribor, Brežice und in Radlje. Die Kirche in Govče ist sein einziges bekanntes sakrales Werk.

Die Protestanten aus Celje wollten ihre Kirche, eine Schule und eine Wohnung für den Predikanten in Žalec bauen. 1579, als Pigrato »ain Modell einer Runden Khierchen« vollendet hatte, kauften sie das Hof und Land in Žalec, das besondere Privilegien hatte, und begannen bereits im Winter desselben Jahres mit dem Bau. Einige Monate später traf ein Beschluss des Erzherzogs ein, der den Weiterbau der Kirche verbot, da nach den bei der Religionspazifikation in Bruck an der Mur angenommenen Bestimmungen der Bau protestantischer Kirchen innerhalb von Städten und Märkten verboten war.

Die Protestanten aus Celje fanden schon im Winter desselben Jahres eine neue Lösung. Sie begannen, die Kirche nach Pigratos Entwurf auf einem mit besonderen Privilegien ausgestatteten Grund außerhalb der Grenze von Žalec noch einmal aufzubauen. Es war dies das Besitztum Scharfenau, das heutige Govče, das dem verarmten, vorzeitig verstorbenen Adeligen Erasmus Thumperger gehört hatte. Im Dezember 1580 wurde bereits mit dem Behauen der Steine für die Kirche begonnen, bald darauf wurde das Fundament gelegt. Baustellenleiter war der Steinmetzmeister Peter Salter, um die Auszahlung der Arbeiter und die Buchführung kümmerte sich der in Krain geborene Predikant Jurij Maček (Georg Matschek), Bau- und Finanzinspektor war Baltazar Wagen von Wagensperg. Der Bau schritt ohne Verzögerungen voran und im Jahr 1583 schickte die Regierung den Landesbauinspektor Franc Marbl auf die Baustelle, um die ersten Ausmessungen vorzunehmen. Die Mauer der Kirche war zu der Zeit ungefähr bis zur halben Höhe errichtet. 1586 kam Marbl noch einmal auf die Baustelle und maß ein zweites Mal aus, diesmal die gesamte Mauerhöhe. Diese Maße waren auch der Ausgangspunkt für Wastlers Rekonstruktion von 1890. Der Bauinspektor kam 1588 noch ein drittes Mal nach Govče, als unter der Leitung von Peter Salter das Gewölbe im Presbyterium vollendet wurde; im selben Jahr fertigte Meister Lovrenc Košir den hölzernen Dachstuhl und zur gleichen Zeit wahrscheinlich auch die flache Holzdecke im zentralen Teil an. Als Marbl die Entwürfe für drei noch nicht ausgeführte Portale sah, bemängelte er, dass die Entwürfe zu überladen seien und entwarf selbst zwei Portale im Renaissance Stil (Abb. 3, 4).

Damit war der Kirchenbau im Wesentlichen vollendet. Der zwölfeckige Bau mit Strebepfeilern an den Außenseiten und mit drei Portalen hatte im Innern einen Kranz von zwölf Pfeilern, auf denen Emporen ruhten. Als Verlängerung dieser Pfeiler dienten vermutlich Holzbalken, die die hölzerne Decke stützten. Das Presbyterium war gewölbt und hatte drei Portale. Ein Portal, auf der Nordseite, führte in ein kleines Treppenhaus, über das man durch ein kleines Portal auf die Kanzel stieg (die zu der Zeit noch nicht ausgeführt war); das zweite Portal führte in die ebenfalls gewölbte Sakristei auf der Südseite, das drit-

te in den Glockenturm neben der Sakristei. Der zentrale Teil hatte oben runde Fenster, im Presbyterium waren es wahrscheinlich rechteckige Fenster.

1589 entwarf Pietro Antonio Pigrato noch die viereckige Umfassungsmauer mit vier Ecktürmen, innerhalb derer ein Friedhof angelegt werden sollte. Die Umfassungsmauer wurde in den folgenden Jahren vollendet und der Friedhof angelegt. Viele wurden auch in der Kirche begraben und hier standen auch Epitaphien. Ebenfalls aus dieser Zeit stammt die Innenausstattung der Kirche. Bereits 1587 hatte Baltazar Wagen von David Renz aus Celje für 33. fl einen vergoldeten Kelch gekauft, für die Ausstattung in Holz sorgte Maček von 1589–90. Erhard Feldpeg (Feldpekh) aus Žalec machte die hölzerne Kanzel mit einem Baldachin und einige Stühle. Die Zimmerleute Gregor und Lovrenc Košir fertigten noch einige Holzbänke an; den größten Teil der Schmiedeeisenarbeiten führte Meister Luka Severšina aus.

1591 starb der Predikant Jurij Maček; sein Nachfolger wurde der in Ljubljana geborene Janez Weidinger, der seine Ausbildung an den Universitäten in Heidelberg und Tübingen absolviert hatte. In der Zeit seiner Tätigkeit erhielt die Kirche ihre restliche Ausstattung. Weidinger kaufte im Jahr 1592 in Ljubljana weiße Kerzen für die Trauungszeremonie, dann noch »ein Gießkhandl wnd gießböckchen zu dem heiligen Tauff« und eine Sanduhr (»Reißuhr«). Die Sanduhr hatte ein ebenfalls schmiedeeisernes Gestell. Aus Prebold ließ er drei Bilder bringen, die man in einen besonderen Altaraufsatz spannte, der rot gefärbt wurde. Dies waren aber nicht die ersten Bilder. Bereits im April 1591 schrieb Baltazar Wagen, dass er »won dem Niederlender so Im Landhauß am Saal Faÿll gehabt, zwäÿ Pilden tafl, Ains den Abentmall der herr den ander unser frauen Bildt mit Christos khaufft«. Jedoch werden diese Bilder später nicht mehr erwähnt, so dass es nicht ganz klar ist, ob sie tatsächlich in der Kirche waren. Weidinger trug die Bibliothek zusammen und sammelte ca. 250 protestantische Drucke, darunter viele in slowenischer Sprache. 1593 ließ der Predikant noch einen neuen Messumhang anfertigen und kaufte ein samtenes Material für das Altartuch in violetter Farbe. Im gleichen Jahr ließ er bei Martin Edelmann (Mert Edelmann) in Ljubljana zwei Glocken für die Kirche gießen; ihre Dekoration mit zwei Pantheren führte der Goldschmied Albrecht aus.

Danach gab es noch verschiedene Ausbesserungsarbeiten am Kirchendach und Überarbeitungen an den Türmen der Umfassungsmauer. Am 17. 1. 1600 zog die Gegenreformationskommission in Govče ein und in drei Tagen legte sie mit Hilfe der Armee den protestantischen Bau und die Umfassungsmauer in Trümmer. Am 20. Januar trugen sie eine Tonne Sprengmittel in die Kirche und machten sie dem Erdboden gleich. Nach diesen Vorkommnissen starb die protestantische Gemeinde von Celje aus. Von der Kirche in Govče ist nur ein Kapitell mit Tierköpfen erhalten geblieben, das sich heute im Pokrajinski Muzej in Celje befindet (Abb. 5), allerdings weiß man nicht, zu welchem Element das Kapitell ursprünglich gehörte (die Kanzel war aus Holz, als Taufbecken verwendete man ein kleines Wasserbecken aus Metall).

Trotz ihrer ungewöhnlichen Form war die Kirche in Govče im 16. Jahrhundert bei weitem nicht die einzige ihrer Art. Beim Bau ihrer Gotteshäuser nahmen sich die Protestanten nämlich ältere, und zwar gotische Kirchen mit polygonalem Schiff und einem Fünfachtel – Presbyterium zum Vorbild (die protestantischen Kapellen waren im Gegensatz dazu longitudinal). Beispiele dafür sind die zwölfeckige Klosterkirche mit Emporen in Ettal (1350–75), die oktogonale Kirche Mariä Himmelfahrt und Kaiser Karls des Großen im Karlshof in Prag (1352–75) (Abb. 6) und die unvollendete sechseckige Kirche »Schöne Maria« in Regensburg (1519–38). Die ersten protestantischen Kirchen im mittel- und nordeuropäischen Raum weisen eine große Verwandtschaft mit der Kirche in Govče auf; das trifft besonders für die Kirche in Hanau zu, gebaut bis 1597 (Abb. 8–10), die aus einem achteckigen und einem zwölfeckigen Teil bestand. Eine der wenigen heute noch erhalten gebliebenen Kirchen dieser Gruppe befindet sich in Willemstadt in den Niederlanden (1597–1607), die die erste protestantische Kirche der Niederlande ist (Abb. 11). Protestantische Zentralbauten waren vor allem für den französischen Raum charakteristisch, wo sie „Tempel“ genannt wurden. Diese Bauten unterschieden sich von den deutschen vor allem dadurch, dass sie jegliche architektonische Elemente vermieden, die sie mit kirchlichen Bauten in Verbindung hätten bringen können. Die Kirche in Govče kann trotz ihres spezifischen Grundrisses mit der Ausgestaltung des Inneren des Tempels in Lyon (um 1564) verglichen werden, wo der Gottesdienst in einem Zentralraum stattfindet, der von Emporen umgeben ist, die durch ovale Fenster belichtet werden (Abb. 7). In der Steiermark war diesen französischen Bauten am ehesten die protestantische Kirche in Rottenmann verwandt, die neben der Kirche in Govče der einzige bekannte Zentralbau in diesem Raum ist. Außer einer oberflächlichen Beschreibung ist jedoch nur wenig über sie bekannt.

Noch heute kann man Trümmer der Kirche in Govče bei Žalec finden, sie liegen nicht weit entfernt von der Autobahn. Weitere Erkenntnisse lassen sich jedoch nur durch neue Ausgrabungen gewinnen. Sie würden ohne Zweifel viele neue Daten zur protestantischen Kultur in der Steiermark hervorbringen.

Abbildungen:

1. Govče bei Žalec, Grundriss nach Ignac Orožen, 1879
2. Govče bei Žalec, Grundriss und Aufriss nach Josef Wastler, 1890
3. Entwurf für ein Portal der Kirche in Govče, Franz Marbl, 1588
4. Entwurf für ein Portal der Kirche in Govče, Franz Marbl, 1588
5. Kapitell von der ehemaligen Kirche in Govče, Pokrajinski muzej Celje
6. Kirche Mariä Himmelfahrt und Kaiser Karls des Großen im Karlshof in Prag, 1352–75
7. Tempel in Lyon, Innenansicht, um 1564
8. Protestantische Doppelkirche in Hanau, Grundriss, bis 1597
9. Protestantische Doppelkirche in Hanau, Innenansicht, bis 1597
10. Protestantische Doppelkirche in Hanau, Außenansicht, bis 1597
11. Kirche in Willemstadt in den Niederlanden, 1597–1607